116016
25966

На Роковини Шевченкові.

(25. II. 1814 — 26. II. 1861).

Ілюстрований збірник.

1140522

116016

Видання Областного Союзу Споживчих Кооперативів Півдня Росії.

Харьків — 1920.

Друкарня „ПОЮР“
Харьків.

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Цей Збірник, через „незалежні обставини“ (папір реквізується, елєктрики для друкарських машин немає, матерьяли, як і робоча сила дуже дорогі) виходить не в тому вигляді, в якому це бажалося би Редакції.

Це що до розміру Збірника.

Але й на самий характер матерьялу Збірника дуже вплинули ті ж непереможні „обставини“, бо трудноші в зносинах з иншими культурними центрами України позбавили можливости одержати від українських письменників відповідний матерьял.

Та все ж, не дивлячись на це, Редакція вважала корисним і необхідним випустити цей Збірник, приймаючи на увагу бідність літератури про Шевченка.

Головна мета Збірника — це дати матерьял для докладів та декламації на свято Роковин в провінції й тим допомогти численним українським гурткам учнів, сільскої та робітничої молоді та культ.-просвітнім організаціям кооперативів, „Просвіт“ й ин., котрі цей рік, завдяки „книжному голоду“, можуть опинитися під час святкування Роковин в трудному становищу.

Редакція вважає, що цей збірник так само має бути корисним і для окремого читача.

Українське Видавництво приклало всіх зусиль до того, щоби зовнішність Збірника відповідала Великому Святові.

Редакція Українського Відділу
В-ва „Поюр“.

І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим, тихим словом.
З „Кобзаря."

Життя Тараса Шевченка.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО був роду простого, мужицького. Батько його Григорій був панський крепак з села Кирилівки, у Звенигородському уізді в Київщині. Через кілька год після того, як оженився, він переіхав у селю Моринці поблизу Кирилівки, бо там тесть його купив йому грунт. Там у Моринцях 25 февраля 1814-го года народився на світ хлопець Тарас. Та не довго проживав Григорій Шевченко у Моринцях,—годів через два він знов вернувся у Кирилівку і тут оселився на завжди. У Кирилівці малий Тарас провів свої дитячі літа. Гірке та злиденне життя було йому. Крім Тараса, було ще четверо дітей, самоі дрібноти, а тут, на лихо ще й мати померла, коли Тарасові ледве 9 літ минуло. Батько мусив оженитися в-друге на вдові з трьома дітьми. Ще тяжче стало життя Тарасове, бо мачуха була люта і ненавиділа Тараса за те, що він годував стусанами іі злодійкуватого Степанка. Бувало так, що по кілька день не навертався Тарас до-дому,—ховався по бурянах або втікав аж у друге село, Зелену Діброву, до замужньоі сестри своєі Катрі. А як стало Тарасові 12 год, то помер і батько. Остався він круглим сиротою, без привіту, без любови, нікому непотрібний.

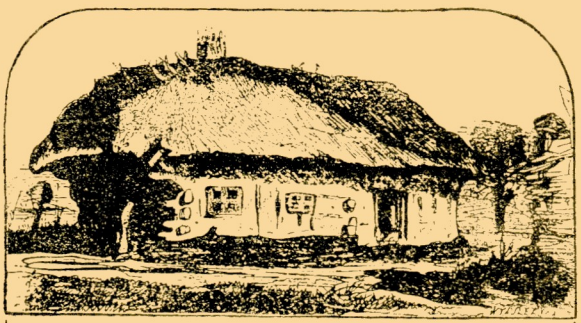

Хата батьків Шевченкових (змальована ним самим).

Ще як живий був батько, він оддав хлопця до дяка у науку. У нього вивчився Тарас Псалтирі, але більше й сам наставник не тямив нічого. А

тим часом Тараса тягло до книжки, до науки. Тим-то він пішов знову у школу до другого дяка — Богорського. Богорський був великий пяниця. Тараса він не вчив, а казав йому носити воду, рубати дрова, топити піч, посилав, замість себе, читати надъ покійниками Псалтирь. Тарас читав дуже голосно і виразно, то його частіш од инших кликали, а за те давали книш та копу грошей. Та Богорський забірав усе те собі, а Шевченкові давав тільки десяту копійку. Два годи терпів Шевченко таку „науку", а на-останці покинув і утік у містечко Лисянку.

Село Кирилівка, де прожив молоді годи Шевченко.

У Лисянці хлопець вдався до маляра-диякона: хотів у нього вивчитися малювати, бо вже змалечку він мав велику охоту до того. Та диякон був такий маляр, як Богорський—учитель. Покинув Тарас його і пішов у сусіднє село Тарасівку. Там був маляр — дячок і вславився він образами великомученика Микити та Івана-Воіна. Оглянувши ліву руку Шевченка, маляр сказав, що він ні до чого не здатен, не буде навіть з нього шевця або бондаря. Вернувся тоді хлопець до-дому у Кирилівку і почав пасти ягнята. Але зараз виявилося, що Тарас не такий, як инші хлопці — не такі й думки були у нього та не те й робив він, що инші діти. Милійша од ягнят була йому книжка. Сидячи у полі коло череди, хлопець так часом, бувало, припаде до книжки, або так залюбується пишним світом Божим, що усі вівці та корови геть розбредуться, і тоді не малий клопіт і пастухові, і хазяям порозшукувати свою худобу. Хотів був брат Тарасів Микита приучити його до хліборобства

або стельмашити, але не до душі воно було хлопцеві: не раз покине він воли у полі без догляду, а сам піде десь блукати. Оддали було його на службу до Кирилівського пана Кошиця, але й там він не справлявся, а Кошиць лаяв його „ледащом“. Покинув Тарас ту службу і ще раз вдався до маляра у селі Хлипнівці. Цей маляр побачив, що з Шевченка будуть люди, і хотів узяти його до себе, але сказав, щоб Шевченко приніс йому бумагу од свого пана Енгельгардта. Обернувся Шевченко до управителя панського Дмитренка, а той не тілько не дав йому бумаги, а ще й узяв його за челядника у панський двір, у Вільшані. Тоді Шевченкові йшов 16-й год.

У панському дворі хотіли зробити з Шевченка кухаря, але й кухарь був з нього не кращий, як пастух або хлібороб. Бувало покине він усякий кухонний посуд, втіче в садок, і там в затишному куточку порозвішує на дереві усякі малюнки (а він назбірав іх чимало) та й любується іми. Побачив Дмитренко, що не вийде воно так, як він думав, і порадив панові зробити з Тараса маляра. Пан Енгельгардт проживав найбільш на Литві у городі Вільні. Ідучи туди, він узяв з собою і Шевченка — зробив його своім „козачком“. Не велика робота була йому там — його діло було мовчки сидіти в передньому покоі, поки пан не гукне, щоб подав йому люльку або шклянку води, що перед носом таки у пана стоіть Тут у Тараса було чимало вільного часу, особливо коли пана не було дома; отоді він і вчився собі малювати. Одного разу пан вернувся пізно в ночі і застав Шевченка, як той малював. Він так щиро малював козака Платова, що не чув, як і пан коло нього опинився та потяг його за вухо. Та це ще було не все: на другий день Тараса тяжко вибили різками, щоб не смів по ночах із світлом сидіти, — так і пожежи, мовляв, можна наробити! Побачив вже й пан, що лакея з Тараса не буде, то, пробуваючи у Варшаві, оддав його до якогось варшавського маляра в науку. Через пів-года маляр той сказав, що Шевченко здатен найбільш малювати портрети. Тоді пан оддав його до відомого у Варшаві художника Лампі, що найкраще малював портрети. Але не забаром пан переіхав у Петербург, та взяв і Шевченка з собою. Тут у Петербурзі пан оддав Шевченка до маляра Ширяєва, на цілих чотирі годи. Ширяєв посилав Шевченка красити на будинках верхи, стелю, підлогу, паркани, то-що. Вечорами бігав Шевченко у Літній сад. Там стояло багато статуй (людських постатів з каменю), і Шевченко іми любовався та малював іх для себе. У тому таки саду надибав його земляк, художник Сошенко, родом з Богуслава. Це було велике щастя для Шевченка, бо Сошенко вивів його на добру путь. Він побачив,

що Шевченко малює не аби-як, і познайомив його з земляком Григоровичем, секретарем Академії Художеств (це така велика школа у Петербурзі, де найкраще вчать малювати). Через Сошенка та Григоровича Шевченко зазнайомився з українським письменником Євгеном Гребінкою, славетнім художником Брюловим та російським письменником — Жуковським. Оці люди почали клопотатись за Шевченка, щоб йому можна було учитись в Академії на справжнього художника. Але Шевченко був панський крепак,— без панськоі волі нічого не можна було зробити. Отоді-то, мабудь, чи не найгірше пекл'а Шевченка думка: „Чому б і нам, невольникам, не бути вільними людьми?“ Тоді вже він книжок прочитав чимало, то й ясніше бачив неправду, що діють люди людям на світі, торгуючи людьми та орудуючи ними, наче то не люди, а якась скотина.

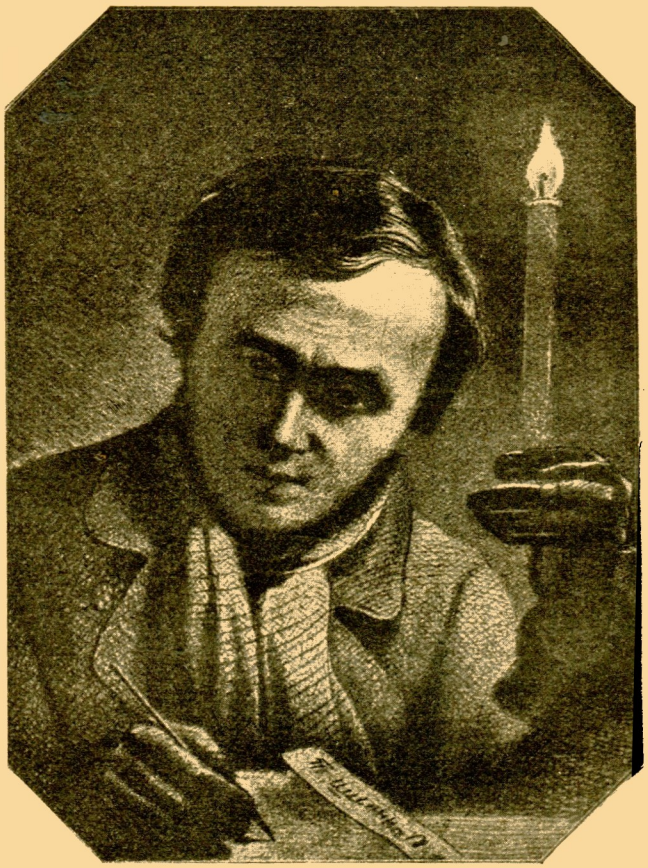

Т. Г. Шевченко в молоді годи.

Тим часом Енгельгардт, коли його запитали, чи не пустить він на волю Шевченка, заправив за нього аж 2500 рублів. Де було взяти такі, як на ті часи, великі гроші? Тоді Брюлов з Жуковським придумали спосіб. Брюлов намалював портрет Жуковського, той портрет продали, і 22 апріля 1838 року, коли Шевченкові було 24 роки, куплено йому волю. Тепер він почав вчащати до Академії Художеств і незабаром став найлюбішим учеником і товаришем Брюлова.

ЛЕ СЛАВУ на віки придбав собі Шевченко не отим малюванням, а своїми віршами. От тепер тільки, коли він був уже вільний, почав він складати своєю рідною українською мовою вірші, сам за-для себе, бо тоді легше йому ставало, коли слова стелилися на папері „сумними рядами". Опиниться він перед якимсь прехорошим малюнком, задумається, а перед ним переходять, як тінь, бідні мученики — гетьмани українські... стелиться степ з високими могилами... красується пишна Україна... І він виспівував про них та плакав нишком та списував на папір свої думи, сидячи у Літньому саду. Згодом довідалися земляки, що Шевченко пише вірші, прочитали і побачили, що він митець малювати не тільки фарбами, а ще краще — словом, — і видруковали у Петербурзі у 1840 році невеличку книжку — „Кобзарь". Там було всього 8 віршів його: „Думи моі, думи", „Перебендя", „Катерина", „Тополя", „На що міні чорні брови", „Іван Підкова", „Тарасова ніч". З цього часу починається слава Шевченкова, як великаго письменника, що вогненним словом заговорив так, що увесь світ почав прислухатися до його „мужицькоі" мови. На другий год він написав і видруковав осібною книжкою „Гайдамаків". Коли вийшли у світ писання Шевченкові, то де-які великоруські письменники почали глузувати з його і з його мови, казали, що він „мужицький поет". Та Шевченко не вважав на те і говорив: „нехай буду я й мужицький поет, аби поет; більш міні нічего не треба". Він не журився тим, що про нього кажуть чужі люди, бо земляки дуже тішилися віршами його, читали іх одні другим, як радісну благу вість.

Тепер, дійшовши того, про що він змалечку мріяв, а то — ставши справжним художником, Шевченко задумав поіхати на Україну, поглянути на рідний край. Він 15 літ його не бачив, то й захотілося тепер йому побачити своіми очима стародавні руіни та славні в історіі українській місця, і все те змалювати. Хотілося побачитися і з братами та сестрами. Літом року 1843 Шевченко виіхав з Петербургу в Чернигівщину та в Полтавщину, побував у своіх знайомих та приятелів — Тарновських, Гребінки, Рєпніна. Чужбинського та инших. Шевченка скрізь радо вітали, бо слава про його прогула скрізь на Україні. Побував він того літа на Хортиці, де колись було Запорожжя, у рідній Кирилівці, був у Киіві, у Межигорського Спаса коло Киіва... Великий сум обняв Шевченка од того, що він бачив: на Січі запорожській „мудрий Німець картопельку садить"; брати і сестри — на панщині, в неволі... „Скрізь був я, — говорив він потім, — скрізь плакав". Надивившись тепер власними очима, як „люди плачуть живучи, кайданами міняються, правдою торгують, і

Господа зневажають, людей запрягають в тяжкі ярма", — Шевченко запалився гнівом на тих, хто найбільше винен за ту людську неправду; на панів, на начальство, на своїх земляків, що вибившися в пани, зрікаються свого рідного та гірше ката Україну розпинають. Тоді ото він написав і свій „Сон" („У всякого своя доля"), що наробив йому згодом великого лиха.

Весною року 1845 Шевченко знову виїхав з Петербургу на Україну, — знову був у Києві, в Кирилівці, в селі Потоці (у Якова Тарновського), у лікаря Козачковського в Переяславі та ще де-у-кого з полтавських панів, своїх добрих знайомих. Тут, на Україні, написав він найславніші свої твори — „Єретик" або „Іван Гус", „Великий льох", „Кавказ", „До живих і мертвих", „Холодний яр". На Вкраїні так не писав ще ніхто ні до нього ні потім. За останніх півтора годи, коли він був вперше на Україні, він так перемінився, що це вже був не кобзарь, котрий виспівує долю рідного народу, а український пророк, що прийшов просвітити на землі між людьми любов, правду і братство. Вірші Шевченкові переписували для себе усякі люди, не тільки українці, та читали іх залюбки; багато було таких, що навмисне вчилися по українському, аби читати та розуміти Шевченкового „Кобзаря".

Отоді, саме в той час, коли Шевченко промовляв вогненним словом своїм, немов той посланець з неба, у Києві серед чесної та правдивої молоді склався гурток людей, і положили ті люди темному народові освіту принести і вільними усіх невольників поробити. Незабаром до того гурту пристало душ із сотню. Пристав до нього і Шевченко, бо тепер вже він оселився у Києві. Гурт той звався „Кирило-Мефодієвське товариство". Як святі Кирило та Мефодій були перші просвітителі славян, так і гурт той взяв на себе нести світ у сельські українські хати.

Товариство те було тієї думки, що кожний славянський народ — чи то Великоруси (москалі), чи то Білоруси (литвини), чи Українці, чи Поляки, чи Чехи, чи Серби, чи Болгари — повинні жити своїм самостійним (або, як кажуть, автономним) життям; кожен такий народ сам за-для себе повинен складати закони, які для нього найкращі. і сам, через своїх виборних управлятися. А для того, щоб бути дужчими, то усі ті славянскі рівноправні народи повинні скласти між собою федерацію (спілку). Але раніш усього. для того, „щоб усі славяне стали добрими братами і синами сонця правди", треба, щоб дано було крестьянам волю та заведено скрізь добрі школи з наукою рідною мовою.

Шевченкові дуже до душі були такі думки, і він з охотою пристав до товариства, бо він дуже любив свій народ, а найбільше простих людей, і тільки про те й думав, як би здобути ім волю та краще життя.

Тим часом Шевченкові дано було в Києві од казни таку роботу, що була йому як раз до душі. Як він умів добре малювати, то йому доручили — іздити по Україні, оглядати та малювати старі церкви та руіни старовинних палаців, записувати казки, пісні, оглядати могили, а незабаром по тому його наставлено професором малювання у Київському університеті. Здавалося, що все складалося для Шевченка як найкраще: він оселився на Україні, мав почот, славу, працював для свого рідного народу. Але все те було не надовго, бо 5 апріля 1847 року Шевченка арештовано і разом з Кулішем, Костомаровим та ще де-ким з товариства одвезено у Петербург у Петропавловську цітаделю (кріпость). Арештовано Шевченка з товаришами було через те, що на них виказав один лихий чоловік — студент Петров. Він навмисне пристав до Кирило-Мефодієвського товариства, щоб розвідати про все в ньому і тоді виказати на товаришів, немов би вони замишляють щось лихе. Коли Шевченка арештовано, то узято в нього його листи, малюнки і вірші. Між віршами був і „Сон". Шевченка і товаришів вважали за великих злочинців, бо одразу повезли їх з Києва у Петербург і там почали допитувати. Коли допитували Шевченка, на що він у своїх віршах так гостро нападається на власть, він сказав, що ще як був він у Петербурзі, то чув, як, ганьбили власть, а коли повернувся він на Україну, то почув ще гірше меж людьми, і старими, і молодими, побачив, яке народ терпить лихо, як люди стогнуть у кайданах. А як він винуватить за це правительство, то тому так і писав про його.

Продержавши Шевченка шість неділь у кріпості, 30 мая 1847 року прочитали йому, що його засужено на заслання у москалі, рядовим в Оренбурський корпус, та ще щоб не смів він там ні писати, ні малювати. Через десять день Шевченка замчали у Оренбург, а звідти далі в степ, за 300 верст од Оренбургу, в Орську кріпость.

ПОЧАЛОСЯ тепер тяжке життя для Шевченка — життя як на каторзі. Пробув він на засланні дуже довго — десять літ, і які він муки терпів, проте не можна словами вимовити. Мучився він од солдатськоі служби — од тих муштрів „словесности", життя у брудній, гнилій казармі, од нудьги і туги за рідним краєм і людьми. Але це було ще не найгірше...

Найтяжча кара була для нього те, що не давали йому писати і малювати. „Дивитися на щось і не сміти малювати — це така мука!“ — згадував Шевченко пізніще про той час. — „Як би міні можна було хоч малювати, то я не нудив би і в сірій шинелі, аж поки не дотяг би до могили“. А як тяжко було йому од того, що не давали йому викладати свої думи хоч на папері, знати ось з яких слів його:

Міні легшає в неволі,
Як я іх (вірші) складаю:
З-за Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері,
Плачучи, сміючись.

Мов ті діти, і радують
Мою сіру душу,
Убогую. Любо міні,
Любо міні з ними!

„Майбудь, правда, шо я мало терпів в свойому житті, — писав він тоді, — і ті давніщі страждання проти теперешніх — були дитячі сльози“. І от хоч як поетові не давали писати, він все-таки крадькома складав вірші, „мережав дрібненько книжечки“ і ховав іх за халявою, щоб хто не побачив.

Через год, на весні 1848 року, Шевченка вирядили ще далі на південь, на Аральське озеро-море; узяли його з собою офіцери, щоб він малював береги озера, котре ім велено було обслідовати.

Два літа плавав Шевченко по морю, а зіму перебув на березі того Аралу в зімовнику Кос-Аралі. Це був край забутий Богом; туди почта доходила тільки двічі на год, і Шевченко півтора года був одрізаний од людей, од приятелів: ніхто не знав, де він подівся.

Та за те ті два літа він мав хоч волю малювати та писати вірші. Тоді він чимало іх написав:

Бог зна колишніі случаі, —
каже він —
В душі своій перебіраю
Та списую — щоб та печаль
Не перлася, як той москаль
В самотню душу.

Або знов в иншому місці:

Книжечки
Мережаю та начиняю
Таки віршами; розважаю
Дурную голову свою,
Як ці добродії дознають...
Та вже ж нехай хоч розіпнуть,
А я без вірші не улежу!...

В-осени року 1848 Шевченко вернувся в Оренбург. Тут Шевченкові було легче жити, як в Орській кріпості. Тут були земляки, було тут кілька Поляків на засланні, то з ними він часто бачився і розважав себе. Начальство теж не дуже присікувалося до його. Він ходив в своїй одежі, на муштру не ходив, писав собі та малював. Та і на цей раз не довго Шевченко мав таку волю. Прапорщик Ісаєв, маючи злість на Шевченка, виказав генералові, що Шевченко пише вірші, малює і ходить не у салдатській одежі. Шевченка потрусили і забрали у нього книжки та папери. На щастя Шевченкові про те сказали вперед, то де що він приховав. В тих паперах, що узяли, не було нічого „преступнаго", але все ж звелено було заслати Шевченка у Новопетровську кріпость, на березі Каспійського моря. Знов було наказано, щоб Шевченко не мав при собі ні пера, ні чернила, ні паперу. В-осени після Покрови, Шевченко був уже там.

Т. Шевченко (рідка фотографія).

Новопетровська кріпость була для Шевченка не тільки „незамкнена тюрьма" але й сумна, забута Богом жива могила в пустині. До нього приставили зараз „дядьку", щоб той ходив за ним назирці, ганяли його на роботу та на муштру, обшуковали його, чи немає часом де за халявою, в кишені чогось, що треба для писання та малювання; півтора года не давали навіть листа ні до кого написати. А він же три годи не мав а-ні вісточки з рідного краю, нічого не знав про

нього! Аж у 1855 році дозволено було йому писати, та й то не рідною мовою, російською, під доглядом офіцера, а малювати так таки не дозволяли до самої волі. І все те лихо та знущання не вбили проте Тараса Григоровича. Він все перетерпів і вийшов з того пекла чистий. Врятувала його безмежна любов його до рідного краю. Часом бувало так, що готов був з життям попрощатись, але як згадає „свою Україну широку", то й легче йому стане. „Я так її люблю, мою Україну убогу — за неї душу погублю!" — писав він на засланні. На щастя, через два роди по тому, як заслано було Шевченка в Новопетровське, прислано туди за коменданта кріпости чоловіка м'якої вдачі. Він розумів, що Шевченко — не простий, звичайний собі москаль, і скільки можна було, пособляв Шевченкові: не мучив його і щоб він не муштровався, сказав його перевести в „нестройові". Сім літ викрепив Шевченко в Новопетровському, а усього був на засланні з того часу, як його арештовано, десять літ і чотирі місяці. „Десять літ! Страшно сказати, а як то було їх пережити!" — писав вже на волі Шевченко. Десять літ — це мало не четверта часть усього життя його: найкраща часть, коли він був саме в силі, коли можна було сподіватися, що сотворить він щось найкраще, ще славетніще од того, що написав він замолоду. Справедливо він сказав про себе, що неволя проковтнула

Моє не злато-серебро,
Мої літа — моє добро.

Вона проковтнула найкращеє добро не тільки України, але усієї Славянщини, усього світа. Ось як про Шевченка на волі писав приятель його Костомаров: „Під червону шапку узяли Шевченка веселого, бадьорого, дужого, з густим русявим волоссям, а з-під тієї червоної шапки вернувся він з сивою бородою (йому було тоді 43 роки), з зовсім лисою головою і з пропащим на віки здоровям".

Літом 1857 року прийшов приказ пустити Шевченка на волю. Але не одразу побачив він ту волю. Не встиг він приїхати пароходом з Астрахані в Нижній-Новгород, щоб звідти доставитися в Петербург, як прийшов наказ, щоб Шевченка завернути в Оренбург, бо в столиці жити йому не можна. Приятелі Шевченкові в Нижньому-Новгороді порадили йому „заслабнути", і він мусив „слабувати" аж півгода, поки в Петербурзі виклопотали, щоб можна було йому жити в столиці та працювати в Академії Художеств. Пів года просидів Шевченко у Нижньому-Новгороді, і за той час багато перечитав книжок, — на заслані він їх рідко бачив. Сидячи в Нижньому, він почав виправляти,

щоб дати печатати те, що написав він у Петербурзі в казаматі, в Орській кріпості та над Аралом. В Новопетровському він тільки й написав „Москалеву криницю", та й то вже тоді, як прийшла звістка, що він незабаром буде на волі. В Нижньому-Новгороді він теж написав кілька нових віршів, між иншим велику поему „Неофіти". Нарешті 25 февраля 1859 року прийшла звістка, що Шевченкові дозволено жити у Петербурзі під доглядом поліції. Шевченко поіхав на Москву, побув там з тиждень, бачився з багатьома земляками та иншими розумними і освіченними людьми, — усі раді були бачити великого кобзаря України. 27 марця 1858 року Шевченко був уже в Петербурзі.

В Петербурзі йому теж дуже зраділи. „Усі вітали мене, як давно сподіваного і дорогого гостя", — каже Шевченко. Тут він зустрівся знову з Костомаровим, Кулішем, своіми давніми товаришами, познайомився з новими людьми, як от славетна письменниця Марко Вовчок (Марія Маркович), багато працював в Академії Художеств і заходився видавати новим виданням свого „Кобзаря". Написав він за цей год, що був Петербурзі, дуже не багато. Він чув, що вже він слабий, але про те нікому не признався, тільки у віршові свойому писав:

Я не нездужаю, ніврокy,
А щось такеє бачить око,
І серце жде чогось... болить,
Болить і плаче, і не спить,
Мов негодована дитина.

Серце його боліло за невольників — братів своіх крепаків: він сподівався, що незабаром

Спочинуть невольничі
Утомлені руки.
І коліна одпочинуть,
Кайданами куті.

Йому забажалося зараз таки поіхати на Вкраіну — поглянути на рідний край і рідних людей.

Літом 1859 року Шевченко вибрався на Украіну. Побував в Харьківщині, дома в Кириліці, в Корсуні, в Черкасах, в Золотоношському уізді, проти Канева. Тут його було арештовано за те, що він ніби то з кимсь щось негаразд розмовляв. Повезли його у Київ до генерал-губернатора, і той пустив Шевченка на волю, бо побачив, що на нього набрехано. Пробуваючи на

Україні, Шевченко все шукав, щоб купити шматок земельки над Дніпром, на горі, щоб там останні літа дожити, та щоб там його й поховали. Ще до заслання свого він написав „заповіт", і благає в ньому поховати його на Вкраїні:

Щоб Дніпро і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.

Вернувшися у Петербург, Шевченко до самої смерти все клопотався про те, щоб купити невеличкий грунт собі. „У Петербурзі я оставатись не можу, — він мене задушить", — писав тоді Шевченко. Нарешті родич його, Варфоломей Шевченко, вибрав такий куточок коло Канева на горі, і Тарас Григорович послав гроші за землю. Але не довелося йому спочити на тій горі за життя, а вже аж по смерти...

Пробуваючи на Україні, Шевченко просив приятелів, щоб одружили його, бо „обісіло" йому бурлаковати, „бо нема з ким сісти — хліба ззісти":

Сиди один в холодній хаті,
Нема з ким тихо розмовляти
А-ні порадитись... Нема!
А-нікогісінько нема.

За жінку хотів він узяти дівчину простого роду працьовиту, чепурну... Коли родич його, Варфоломей, радив йому посватати одну панночку, він одписав: „дякую за раду, але ти забув, — а це ти добре знаєш, — що я й тілом і душею син і рідний брат нашого безщасного народу. Та й що в моїй мужицькій хаті робитиме та „одукована" панночка? Сама з нудьги загине і міні життя вкоротить". Тим часом у Петербурзі наглядів Шевченко дівчину Ликеру Полусмакову, панську крепачку; вона йому вподобалася. Вже от-от були б вони побралися, як враз виявилося, що Ликера іде за нього не з любови, а тільки через те, що „кажуть, що він богатий". Шевченко одкаснувався ії і остався бурлакою. Це було літом 1860 року. Шевченко тяжко нудьгував на самотині, і розважав себе тільки роботою — найбільше малюванням. Було йому тоді чимало й иншої роботи. Пустивши у світ на початку 1860 року свого „Кобзаря", Шевченко з Петербурською українською „Громадою" заходилися видавати книжки для народа. Шевченко написав „Букварь", а далі хотів ще чимало книжечок написати та напечатати дешевих малюнків до історії України. В початку року 1861 „Громада" почала випускати що-

місячний журнал „Основа“, і Шевченко теж пособляв. Але вже з осени 1860 року його почала мучити тяжка хвороба. Одразу не вважали на те,— думали, минеться, а після Різдвяних Свят виявилося, що у Шевченка водянка. Почав він лічитись, але було вже пізно... 26 февраля 1861 року, на

Лукеря Полусмакова (малював Т. Шевченко).

47 році життя, Шевченка не стало. Тільки кілька день не дожив він до волі, до того, як прочитано було царський маніфест, що кріпацтво скасовано.

Шевченка поховано було тим часом у Петербурзі, а на весні одвезено тіло у Київ, а звідти на ту Чернечу гору, коло Канева, що він купив собі для проживання. По дорозі з Петербургу скрізь по городах виходили стрічати люди незабутнього Кобзаря, а в Каневі коло собора зійшлись тисячі людей, щоб поклонитись тому, „хто,— як казали тоді люди,— писав волю“. Поховано Шевченка на Чернечій горі, а над ним насипано високу могилу. На тій могилі стоіть височенний хрест. „Так, брате!— казав протоієрей Мацкевич, пе-

чатаючи прах Шевченка: — вийшло так, як ти бажав: ти хотів жити у Каневі, то й живи до кінця віку. Шануй же наш город, Україно! У нас покоїться прах Тараса Шевченка! Тут на найвищій горі Дніпровій упокоїться прах його,

Могила Шевчéнка (1874 р.).

і як на горі Голгофі видно було хрест Господень з усього Єрусалиму та Іудеї, так само видно буде хрест його, — видно його буде й по цей і по той бік нашого славного Дніпра!"

Могилу Тарасову згодом гарно опоряджено, поставлено коло неї хатку, засаджено садочок, і що літа Божого туди приїздять тисячі людей, щоб поклонитися прахові великаго учителя, „апостола правди та науки".

В. Доманицький.

Великий народній поет. [1]

ІСТОРИК КОСТОМАРОВ цілком справедливо говорить про Шевченка: „Шевченко, як поет, — се був сам народ, що продовжував свою поетичну творчість. Шевченкова пісня була сама собою народньою піснею, яку тепер міг би заспівати цілий народ і яка мусіла вилитися з народньої душі протягом сучасної народньої історії.

З сього погляду Шевченко був справжнім народним вибранцем. Він сказав те, що кождий чоловік сказав би, колиб його народня істота змогла піднестися до здатности висловити те, що зберігалося в душі його... Шевченко говорить так, як ще й не говорив народ, але був на поготові і тільки чекав на творця зпоміж себе, котрий би опанував його мову та ії скарби; а за сим творцем так само заговорить сам народ і одноголосно скаже: се моє!... Шевченкова поезія є безпосереднім продовженням народньої поезії“...

Довше як де-інде саме в славянстві били кипучі джерела народньої поетичної творчости, але більше чи меньше пізно, більше чи меньше поволі, — всюди настав кінець поетичному періодові в розвитку народів.

Не тільки припинився процес народньої творчости, але почалося щось ще гірше того: стара пісня, дума стала вимірати. Повстала найновіша, на крові та залізі збудована, так звана національна держава, сливе скрізь основана на поневоленю одних націй другою, розуміється поневоленою шайкою розбійників, що іх історичний процес висунув на верхи суспільної піраміди.

Треба сказати, що великоруський нарід, ще вчаснійше затратив здібність до творчости, а ніж Україна, яка заховувала тінь незалежности й демокра-

[1]) Подаємо тут скорочену промову російського письменника А. Луначарського, сказану ним в 1911 році в Парижі на упорядкованому українською еміграцією вечері памяти Шевченка.

тичного складу ще до кінця XVIII століття, коли кігті двохголового орла, вдершись в ії серце спинили останні його тріпотіння.

Але так звана пануюча нація, хоч і несе на собі, в образі своєї основної трудової маси надсильний гніт визиску, що сушить ії народньотворчі сили, то, принаймні, не бачить вона поставленої на карту долі самої своєї мови. Бо мова так званої пануючої нації стає першим засобом казарменополіційного нівельованя всіх народів серед даної держави. У поневоленого-ж народу віднімається його інтелігенція, накидається йому чужа школа, він підпадає шпіонському доглядові темних цензорів. Все те додається для нього до каторжної праці, незносного тягару податків і роспусти казарми, котрі спадають на нього так само, як і на весь трудящий нарід без ріжниці національности.

Повільне вимірання поневолених націй під оглядом культурним дехто брав навіть мало не за успіх космополітичної цивілізації. З легким серцем говорилося про природну побіду найбільш здатних до життя над „низшими по типу“ та про добро, яке несе з собою для отсих бідних „низших“ прискорена асиміляція іх з „вищими“. Австрійським чехам, як і українцям, пророковано національну смерть за кілька десятиліть і повне злиття іх з пануючою нацією.

Та ні! Коли проміння нової загально-европейської поступово демократичної культури продерлися в темну глибочинь двічі пригнічених мас, вони прокинулися, спізнавши себе не тільки як людей і як визискуваних трудівників, але й як спадкоємців своєї самобутної культури, як хоронителів нетліної принади — своєї дорогої матерньої мови.

І ось тут повстає, виникає одно з найвідраднійших та найбільш глибоких естетичних явищ: індівідуальність, що виділившися, відорвалася була від свого народу, знову повертається до нього і стає великим чинником самовідродженя мас. Поети-художники, узброєні всіми здобутками цивілізації, богаті інтернаціональним досвідом і вельми ніжною душою — продуктом складної структури сучасного громадянства — сі художники побожно підходять до скарбниці народньої мудрости і краси, та черпаючи у неї повними пригорщами діаманти самородки, шліфують іх після всіх правил новітньої штуки в прекрасні звіздибрилянти.

І сей кольосально важний, гарний та глибоко демократичний процес найбільш яскраво та зворушливо відбувся на Україні, будучи нерозривно звязаним зі святим іменем Тараса Шевченка.

Тут ми маємо не типового, з певним вихованням інтелігента, бодай і близького до народніх мас. Ні, перед нами дійсний селянин, син кріпака київськоі губернії. І мов би умисне доля збирає всі горючі вугля страждань на голову сеі ніжноі і чулоі людини! Будучи хлопчиком став уже сиротою. Нещасливий і серед нещасних, аджеж рабом він був, він не має навіть хоч якоісь батьківськоі опіки, не має втіхи з ласки родичів. До 16 року свого життя тиняється він з місця на місце і грамоті вчиться в пяних дяків, де терпить від тяжкоі образливоі праці, а часто заробляє на кусень сухого хліба в наймах. На 16 році панський приказ виганяє його ще з рідного краю. І вісім тяжких, довгих років проводить Шевченко у Вільні, Варшаві, Петербурзі. Був льокайчуком свого пана, потім служив то за помічника кухаря, то як козачок. Нарешті, в надіі добути з нього більшу користь, віддають його в науку маляреві. Промінь світла. Геніяльний хлопчина навіть і в таких обставинах має можливість показати велич своіх здібностей. Шевченко не може бути звичайним малярем. Йому дали пензель та фарби — і він стає художником. Найбільший мистець тих часів, Брюлов та славний поет Жуковський мають просто подив з творів „маленького хахла". Висока протекція сих двох людей вириває з кігтів неволі молодого Тараса. І як зараз же розцвітає се горде й ніжне, богате й скромне, тужливе та жадне щастя серце! Він ученик академіі. Його здібности ростуть. Та пензля і фарб вже йому мало: він творить словом. А за для творення по силі та яскравости писань, досить йому одноі українськоі мови. З обуренням і глумом відкидає пораду своіх приятелів, писати по російському. Як се він може? Аджеж всіма фібрами своєі істоти звязаний він із своім многострадальним народом. Коли щастє всміхнулося йому, то не для того, щоб відвернутись, покинути свій народ та перейти в табор панів, а для того, щоб запашними квітами розквітчалась поезія його душі, живучи соками корнів в рідному черноземі.

Шевченко видає свого першого Кобзаря.

Але не довго треває се порівнюючи спокійне творче життя. Його не може задовольнити одна тільки літературна діяльність; він хоче і як суспільний діяч допомогати відродженню своєі України. В ті часи заклалось поступово-культурне Кирило-Методіівське брацтво, а Шевченко стає одним із найдіяльнійших його членів. Шевченка арештовують і випроважують простим солдатом на заслання до Оренбургу, а потім аж за Урал. І знов починаються для Шевченка дні новоі неволі, дні душу роздираючих наруг. Шевченкові забороняють писати, забороняють і малювати. Мов навмисне хотять муками страждань

знищити душу й тіло сього печальника свого рідного краю. Тільки аж по десяти роках змученого, покаліченого пускають на волю. Ще кілька недовгих літ і він вмірає. Такий зверхній бік життя Шевченка.

Порівняйте се з другим житєписом. Трохи пізніш, селянський син щасливого Провансу Фредерік Містраль [1]) взявся відродити гучну мову, славну поетичну традицію, самобутну культуру „французькоі Украіни". Правда, спершу

Овації Фридеріку Містралю в Арлє.

сей замір зустріли з деяким недовіррям. Але всеж таки працював він в сприяючих обставинах і його все більш талановиті твори — ім далеко по глибині та силі почуття до поем Шевченка — здобули йому вкінці блискучу славу. Раз в Арлє був бій биків і ось, коли в самий цікавий і захоплюючий момент бою появився там *Містраль* — всі як *один,* забувши про все, піднялися і зустріли його бурею оплесків. Коли університет Монпелє святкував 700-літє свого істнования, тоді всі студенти, які були тут з Франції, Гельсінфорсу, Упсали, Толєдо, Больоніі, церемоніяльним походом пройшли мимо старого літами

[1]) Дивись прим. 1.

поета, обкидуючи його квітками Раз також Містраль вийшов на балькон своєі вілли біля Сан-Ремо, подивитись, як буде проходити біля його будинку 11 драгунський полк. Головний начальник забачив Містраля і приказав салютувати йому знаменами та шаблями. І пройшов полк з нахиленим стягом, як те робиться тілько царям. Так шанує Франція свого „Шевченка". Як би був при сій подіі хто небудь з Українців, то чи не встала б перед ним многострадальна постать замученого поета, якому не тільки не дали хвали, слави, але навіть і жити не дали. А жити йому хотілось, і небагато він жадав від життя!

О, Боже мій милий!
Тяжко жить на світі, а хочеться жить:
Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочется послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває...
О, Боже мій милий, як весело жить!

Не дали. Не дали — бо не міг він погодитись з неволею свого рідного народу.

Але зовнішні дані Шевченкового житєпису ще не є головним доказом того, що він дійсно „народній". Більш важнійший — се нерозривний внутрішній звязок, який давав Шевченкові право з гордістю назвати свого Кобзаря „мужицькою книгою".

Українська музика та поезія є найбільш роскішною, найбільш запашною з усіх квіток сьвітовоі народньоі творчости. Мінорна по змісту, смутна навіть в своєму веселому пориві, українська пісня ставиться всіми знавцями на перше місце в музиці усіх народів. Українські думи, що через століття передавались Гомерами України — кобзарями, світять своіми фарбами, почуваннями, лицарством в любві і вражді, розмахом козацькоі відваги, та фільозофічною вдумливістю. Впившись корнями в чорнозем України виріс одинокий, але незрівняний по силі та красі дуб — поет Тарас Шевченко.

Повторяємо, ніде і ніколи возродителі і воскресителі національноі поезіі не були такими яскраво народніми як Шевченко. Великі народні поети, палко відчуваючи минуле і сучасне свого народу, переймаючи зміст з його пісень та лєгенд, творять літературну мову на підставі безпосередніх студій звичайноі народньоі мови. Але часто також, переймають багато вони і по змісту і по формі з загально-людськоі культури і підносять народню

поезію не тільки на високу ступінь стилістичної досконалости та більш загостреного чуття, але навіть на ступінь так сказати, істотної інтелігенції. У Пушкіна, Міцкевича, Містраля та инших, не багато є творів, які наскрізь перейняті геніяльною простотою щиро народніх думок та почувань і які б були вилиті в чисто народні співні форми. Фільозофичні думки великих людей, вірування, побут, перескази чужих народів і пережитки відорваних від народу інтелігентних особ з одного боку, з другого — освітлені літературною традицією метафори, засади віршування, льогична-граматична будова фрази — все те має велике місце у всіх найбільших національних поетів.

Не те у Шевченка. Його книга є справжньою народньою книгою. В ній не найти і сотні стрічок, які б були не зрозумілі для звичайного селянина. Почування й думки клясично прості, такі, якими вони жиють в душі народу. Ані один образ майже не перейнятий з клясично античної або европейської літератури; вони взяті або у рідної народньої пісні, або з власного серця поета. Теж і відносно форми. Ритми і рими також не можуть бути підведені під правила загально від греків принятої прозодії, хоч би і пристосованої до нашої тоничної манєри. Шевченко зовсім вільно йде за народньою традицією і творить „свобідний стих“ на кілька десятків років раніш, ніж заговорили про нього передові поети Заходу.

Далі ми докладнійше розглянемо і зміст і форму поезії Шевченка, а зараз тільки хочемо сказати, що в нього майже не можна знайти такого, щоб не було народнім. І Костомарів має рацію, бо сам народ в часи Шевченка не міг створити „Кобзаря“. І не тому, що Шевченко був особа виключної геніяльности, але і тому, що він добув собі широку освіту. Треба зазначити, що культурність по европейськи вихованого чоловіка відбилась в творах Шевченка лише витонченістю смаку, силою конструкції поеми, а в ліриці і поезії глибиною самоаналізу та широкістю поглядів. Тут нема чужих елементів. Тут Шевченко з голови до ніг Українець і селянин.

Коли порівняти його з далеко меньшим по розмірах талану та розмаху духа Кольцовим, то побачите, що останній по стільки споріднений з Шевченком, по скільки він не дбає про шкільну прозодію і уміє внести в свої вірші чисто народню напівність, але зразу тратить грунт дійсної народности, коли виходить по за межі пейзажу, або передавання самих примітивных почувань.

Але найбільша ріжниця поміж Шевченком і Кольцовим є та, що Кольцов в дійсній народній частині своєї творчости замало виказав духового змісту свого народу, коли Шевченко висказав його, як і всю побутову та стихійну

обстанову в найбільшій докладности. В Шевченка нема нічого не народнього, в ньому міститься все те, що мало місце в часи його життя.

Гаряча любов до рідного краю дала Шевченкові можливість так дивно зберегти свою народність. Свою стихійну вітчину він любив як син, що закохався в незвичайну царську красу своєї матері; ревучий Дніпро, степи, горимогили, білі хати, вишневі садки та стрункі тополі. І над усім сим ласкаве українське небо.

Се пейзаж, котрий повторяється у Шевченка з незвичайною простотою й яскравістю, які дозволяють відчути в нім правдивого маляра. Часто вид краси української природи доводить його до нестями, в стан екстазу і вщерть повного щастя.

Свою земну вітчину Тарас Григорович любив гнівною й палкою любовю сина матері зганьбленої і зневаженої. Власна доля, доля своєї слави була для нього нічим в порівнянню з гіркою образою, незабутою образою за матір, в порівнянню з болісним страхом за її будучність.

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені!

Та не однаково мені
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені!

Так писав Шевченко в петербурській цитаделі.

Націоналізм Шевченка є, певна річ, ворогування, але лише до гнобителів. Його націоналізм як ціла його ніжна душа, найбільше й передовсім повний любови. Неможна заперечувати, що Шевченко не тільки поет національний, але й поет-націоналіст. Питання про долю української національности займає перше місце в його поезії. Се зрозуміло вже з політичних причин, які споріднюють націоналізм Шевченка з націоналізмом Міцкевича, Фосколью, деяких ірляндців з націоналізмом великої народньої поезії сербів. Бо можна любити рідний край тихою спокійною любовю, яка займає законне місце серед инших благородних пристрастей, любити так вітчину, що вже торже-

ствує, або принаймні вільну, але не можна любити сею тихою й природньою любовю вітчину зневажану й потоптану. До якого страшного трагизму піднісся Достоєвський в „Браттях Карамазових", коли він показує нам конвульсійну, болісну, смертельну любов Ілюшеньки до свого загуканого заплльованого батька. Тут любов не тільки нерозривна з ненавистю, не тільки повна безконечної журби — в ній є багато роспуки, навіть призирства до самого предмету любови. Але кождий мент, за тінь тіни сього відчаю, сього призирства, серце сина платить хвилями гарячої, кипучої крови, пересиченої мученською любовю.

Так любив і Тарас Шевченко свою Україну.

Тараса Шевченка я ставив поруч з другими поетами націоналістами, але ані один із них, навіть великий з великих — Міцкевич не виявляв своєї любови до вітчини в такій порушливій формі, з такою майже шаленою силою.

Не тільки політичне поневолення України спричинялось у Шевченка до загострення національного почуття — воно було в гармонійному звязку з иншими почуттями; не тільки ображений громадянин протестував в ньому — сього громадянина непохитно підтримував і художник, що жив в душі Шевченка. Шевченко закоханий в красу української мови, її словесну роскіш, чудову сьпівність, невичерпаний гумор, в її свобідність від всякої граматичної неволі; він є залюблений в роскішні та влучні метафори і порівняння народньої творчости, що творилися на протязі цілих віків; він є залюблений в історичні козачі форми побуту — а тим часом все те є в зневазі. Не тільки салдацький чобіт режіму Миколи І-го топче молоду українську літературу, але й українська інтелігенція стидається свого мужицького виговору, та силкується замінити свою чудову мову каліченим недомовним, напів московським нарічєм. Шевченко немов почував, що насильство уряду та зрада рідній мові більшої частини української інтелігенції, позбавлють його музу правної авдіторії, що призирство до мови, яку він так шанував, стає на дорозі між ним і його народом. Ось через що Шевченко — літератор підтримував Шевченка — громадянина в його націонализмі.

Але і се ще не все. До моменту політичного та культурно-художнього ми повинні додати ще й момент соціяльний. Українська мова не лише мова його народу, але се мова народня, себто демократична, селянська. *Українство для Шевченка се не тілько нація — се кляса, се пригноблене селянство.* Співчуття поета-селянина до селянської маси злилось з любовю до рідного краю та рідної мови.

Що торкається панства, то в значній частині воно чуже, зайшле, яке не маэ живого звязку з українським народом, а зрештою і українського походження панство, яке так часто проклинав Шевченко, стратило сей звязок з народом.

„Твоі люди окрадені,
А панам лукавим
На що здалась козацькая
Великая слава".

Націоналізм Шевченка наскрізь перейнятий демократичним і революційним почуттям. Туга, гнів, навіть сама крайня готовність до найбільших гострих форм боротьби за свободу властиві поету. Все се з незвичайною силою відбилося в його поемі „Гайдамаки". Не даром після похорону Шевченка, серед місцевих, головне польських панів виникла кумедна легенда, мовби то сторонники поета задумують нову гайдамаччину, що призначені для сього ножі до слушного часу закопані в його могилі над Дніпром. Губернатор Безак вже думав розрити могилу і тільки почитателям великого письменника заледви вдалося умовити ліберального сатрапа відказатись від сього богозневажливого заміру.

Не можна з певністю сказати, чи чекав Шевченко народнього повстання проти урядового та панського тиранства, але у всякім разі він палко бажав його, мріяв про нього.

Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу, — оттоді я
І лани, і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися. А до того
Я не знаю Бога!

Пани та наіздницьке насильство нерозривно звязу я в уяві Шевченка.

В тому господньому селі,
На нашій славній Украіні, —
Не знаю де вони взялись
Приблуда князь, — була й княгиня
. . . . . .
Дочку й теличку має доні
У мужика, — і Бог не знає...
А може знає, та мовчить!

Князь провадить гуляще життя:

Бувало літом і зімою
Музика тне, вино рікою
Гостей неситих налива
А князь аж синій похожає,
Та сам несмілим наливає.
Та ще й покрикує: „віват!"
Гуляє князь, гуляють гості, —
І покотились на помості.
А завтра знову ожива,
І з нову пє, і знов гуляє,
І так за днями день минає.

Коли читаєш страшні, осьвітлені місяцем пожежі, залиті кровю строфи „Гайдамаків", коли бачиш страшні подвиги Гонти, Залізняка та їх спільників, коли слухаєш нещадні вигуки жадаючого помсти Галайди, коли дивишся на картини трагічно переплетених контрастів — до нестями веселих пісень старого кобзаря посеред моря людської крови — то хвилинами починаєш жахатись перед нелюдським розмахом помсти народніх мас і поета, який немов з захватом, в сьвятому тремтінню співає славу селянській різанині.

Але треба памятати, що кождий революціонер, революціонер до дна своєі душі завсігди криє в свойому серці разом з масами, яких він є виразником, ціле море сліз та кривд, що нагромадилися на протязі століть, наруг дужих над розрізненими слабшими. Треба памятати, що кождий революціонер виразно уявляє собі всю необхідність рішучих та жорстоких форм боротьби. які б вони сами по собі не були йому огидливі, не йшли проти його гуманоі природи, бо революціонер є жорстокий як раз через свою гуманність. Жорстокість революціонера — єдина жорстокість, яка може йти в парі з найглибшою ніжністю серця. Французький поет Верлен завбачив се, коли про славного революціонера ославленого, самаго ненавистного за для реакціонеров та тупих, тихомирних обивателів він сказав ніби то парадоксально:

„Жан Поль Марат був дуже ніжний".

Що до ніжности серця самого Шевченка, його глибокоі гуманности, розуміння як страшних діл так і нейбхідности катастроф подібних Гайдамаччині — то доказ сьому дають самі „Гайдамаки".

На полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Рай та й годі! А для кого?
Для людей... А люди!
Не хотять на його глянуть,
А глянуть — огудять.

Треба кровью досмаковать,
Освітить пожаром;
Сонця мало, рясту мало
І багато хмари.
Пекла мало!... Люди, люди!
Коли-бо з вас буде
Того добра, що маєте?

Далі та сама думка висловлена ще яйскравійше, ще глибше.

Отаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за віщо,
За-що люди гинуть?
Того ж батька такі ж діти,
Жити б та брататись!
Ні, не вміли, не хотіли, —
Треба роз'єднатись!
Треба крови брата, крови,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі
І весело в хаті.
„Убьєм брата! Спалим хату!"
Сказали, і сталось.
Все-б здається! Ні, на кару
Сироти остались, —
В сльозах росли, та й виросли;
Замучені руки
Розвязались! І кров за кров,
І муки за муки!

Але мимо демократично-революційних прикмет, якими перейнятий націоналізм Шевченка, він і сам по собі має соціялістичну цінність. Почавши з маніфесту Комуністичної Партії приклонники наукового соціялізму завсігди виразно й енергічно виступали як вороги всякаго пригнічення одними національностями других.

Тричі неправі ті, що говорять про соціялістичне нівельовання та про торжество в разі побіди пролєтаріату якогось безбарвного, наівного космополітизму. Нове суспільство повернеться до свободи природи, безмежно многоцвітної в своій стихійній течії. Воно знищить мертвотну механичну силу держави, воно вбє звірячі (канібальські) інстінкти, котрі пруть до насильного позбавлення облича індівідів і націй. І як особистість ніколи не досягала тої свободи й оригінальности, яку осягне вона в соціялістичній будучности, так само й націі ніколи ще не гомоніли у вселюдськім хорі з такою інтензивністю і самобутностю, з якою загомонять тоді.

Шевченко передовсім належить до працюючих кляс свого народу, але разом з тим являється сьвятим поетом революційних низів усього сьвіту.

Цілком слушно видатний земляк Шевченка П. Куліш говорив на могилі; „Ти вчив нас правди сьвятої животворящої. От за сю-то правду зібралися усіх язиків люди, як діти до рідного батька. Через сю твою науку став ти всім рідний і провожають тебе на той світ з плачем великим".

Як ми вже казали, соціяльне почуття у Шевченка не менше розвинене, ніж національне. Його ненависть до панства нестримна, але часто з розчуленням оповідає він і про те, як замучені злочинними панами жертви, великодушно прощають своїм гнобителям. Так прощає своєму мучителю „Відьма":

Пан неначе прокинувся,
Глянув кругом себе,
І на неі... та й закричав:
„Не треба, не треба!
Іди собі!... Або стрівай...
Чи ти не забула?
Прости мене! Прости мене!"...
І сльози блиснули
В перше з роду.--„Я прощаю.....
Я давно простила".....
І свічечку дала у руки
І перехрестила.
Заснув ворог перед нею,
Як тая дитина,
А ii, за свою душу
Молитись покинув.

Сю великодушність людини з народу ставить Шевченко часом навіть в науку і приклад. В віршах „Між скалами неначе злодій" маємо такі рядки:

Оттак, люди научайтесь
Ворогам прощати,
Як сей неук!...
Деж нам грішним
Добра сього взяти?
. . . . . .

Але ще частійше на зненавиджених Шевченком, зажерливих, ласих і лютих панів спадає страшна кара. І тут без жадного сентіментального обурення оповідає він про вчинки страшної помсти.

Ходив три годи я з ножами,
Неначе пяний той різник:
До сліз, до крови, до пожару—
До всього, всього я привик.
Було мов жабу ту, на списі
Спряжеш дитину на огні,
Або панянку білолицю
Розіпнеш голу на коні,
Тай пустиш в степ.....

З глибоким милосердям, та палким гнівом спиняється поет перед покривдженим серед покривджених, перед нещасними серед нещасних: жебрак-сирота, занедбане байстря і особливо дівчина мати покритка, — як сімвол найстрашнійшого соціяльного злочинства — се улюблені його героі.

Шевченко знає, що соціяльна нерівність, що панська сила є центральною і головною причиною уразливої зневаги людської гідности.

. . . . Поки села,
Поки пани в селах,
Будуть собі тинятися
Покритки веселі
По шиночках з москалями —
І не турбуйсь, брате!

Він кличе той час, коли нарешті наступить новий сьвіт, сьвіт соціяльного братерства й рівности, який так яскраво й привабно уявлявся очам сього страдальця, — раба, солдата проти своєї волі і невільника Але не сподівався він, щоб грядучий рай міг здійснитись без посередництва відсьвіжаючої, але страшної громовиці, дощу крови. Перед видовищем людських скорбот, які для нього немов тяжкою чорною хмарою нависли над любою його Укра-

іною — нераз він впадає майже в розпуку. Але бувають часи, коли надія побіди огортає його душу, повну жалости і почуття помсти і радости.

Покритка, як се чимало людей вже зауважило, як те знав і сам Шевченко, частіш все частіш притягує його поезії. В ній він бачив зневагу зі сторони людськоі лютости найсьвятійших, чарівних благ життя: молодости, краси, любови й материнства. Се одна з загальних людських тем, вічних до тих часів, поки буде істнувати несправедливий устрій, в якому ми тепер перебуваємо.

Як Данте, звеличуючи дитинних років свою любов — Беатріче, виніс ії на небо небес, переобразив в осяяну емблему найвищоі божескоі мудрости, поставив ії поруч зі своім богом, — так само Шевченко в найбільш геніяльній по своій щирости з усіх поем сьвітовоі літератури — в „Марії“ показує нам свою покритку як Мати Божу. Що таке для нього Владичиця Неба, яку величить увесь християнський сьвіт? — Се героічна дівчина-мати. І всю поезію непорочноі дівочоі чистоти й материнства, всю безмірно смутну поезію страждань страченоі при перших же квітах любови і жертви матері, добровільно схиленоі перед ідейним мученством сина, Шевченко сконцентрував в своій співучій, прозорій, іділічній і монументальній поемі.

Марія і Христос — се мати і син — героі і мученики правди. Тут Шевченко більш ніж коли небудь творить вічне і вселюдське, бо підноситься до величавоі символіки.

Гнівлива любов, се засада, головна струна лірики й епосу нашого поета. Але се бо є і основне почуття, яким забарвлюється сьвітогляд усякого щирого соціяліста. Соціялізм, по за гнівливою любовю є тільки теорія, — лише осяяний сим горячим почуттям стає він сьвідомою творчою силою. Поети — се передовсім учителі почувань. Коли ми, соціялісти, можемо учитися мислити у Марксів, Лясалів, — то ми можемо також учитись почувати лиш у небагатьох поетів, дійсних предтеч і поборників великоі визвольноі боротьби за справжню свободу, рівність і братерство, можливих тільки при соціялізмі. І серед сих поетів перше місце займає Шевченко.

Шевченко по своєму був релігійним. Він любив Біблію і Євангеліе. Там він часто брав свої мотиви, наслідував псальми і пророків.

Демократи-республіканці і соціялісти, які безпосередньо виходять з низів народу, здебільшого приймають сі мотиви зі старого і новаго Завітів і часто ставлять іх в основу своєі науки і своєі боротьби.

В наші часи, науковий соціялізм вже переріс все те, що може дати йому жидівська й християнська традиція, впливи яких скоріше можуть бути шкідливі

ріжними відсталими й неясними ідеями, так ім властивими. Все те, що вони мають позитивного — науковий соціялізм давно вже уміє черпати безпосередньо з самого життя та науки. Але з сього не виходить, щоб ми негували соціялістичний елємент у євангелистів та пророків, відмовлялися від велитнів попередників сучасного, нового євангелія — Наукового Соціялізму за те, що ім не була відома вся істина, яка мала багато ріжних примішок, нині нами відкинутих.

Релігійність Шевченка не стоїть на перешкоді поміж ним і нами. Передовсім се є проникливе пояснення справжніх біблійно-євангельських традицій. Шевченкові наслідування псальмів і пророків — се один подив. Українська мова яка при других випадках на устах Шевченка повна веселощів, або тихого ліризму, проблискує дотепом, або сьпіває як ліра — тут же гремить як орган, несеться величними, палкими згуками, неначе фанфари труби ангельськоі. З якою ж нечуваною легкістю надає Шевченко біблійному текстові крилатий ритм і музичну риму, майже не відступаючи від нього. Я не знаю инших наслідувань, рівних по силі і точности.

Релігійність Шевченка є природня, як у людини лихоліття, жадоба вірити в тріумф Найвищоі Правди. Бачучи, як усе дороге, сьвяте жорстоко зневажається безкарними, тріумфуючими злочинцями, даремно кличучи до бунту і помсти похилий, довготерплячий народ — Шевченко то з кровавим зневіррям, то з бурливою надією зводить очі до неба і шукає там бога свободи, правди, нагороди й помсти. Але релігія Шевченка не мала нічого спільного з офіціяльною релігійністю, а його бог не був навіть подібним візантійському Саваофу. Про се особливо і ясно сьвідчить чудовий вірш „Ликері".

Моя ти любо! Мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа,
Раби, невольники недужі!
Заснули мов свиня в калюжі,
В своій неволі. Мій ти друже,
Моя ти любо! Не хрестись,
І не кленись і не молись
Нікому в світі! Збрешуть люди,
І візантійський Саваоф
Одурить. Не одурить Бог, —
Карать і миловать не буде:
Ми не раби його, ми люди!

Коли вмер Шевченко, то його похорон відбувся з знаменитою урочистостю, не дивлячись на ріжні поліційні заходи і перешкоди. Не самі Українці, але передовсім вони, з жалем і великою шанобою виряжали труну його з Петербурга на Україну. В Москві, а особливо в Києві товпи почитателів виходили на зустріч останкам великого поета. Після деяких вагань поховали Шевченка на славній відтоді горі біля Канева. Високій хрест здалека ще прибавлює очі до могили Кобзаря. І дійсно, чи можна де небудь так відчувати, так пригадувати чудову музику Шевченкових віршів, як на сій горі над Дніпром!...

Хай же береже Україна благородні останки свого поета-пророка, шо з її болів і туги сотворив для кождого чоловіча дорогоцінний, чудовий твір штуки. Так само колись і старозавітні пророки жидівськоі нації зі страждань свого бещасного народу утворили непомірно богату і цінну поезію любови надіі і гніву.

Невідділимий від рідного краю, великий поет далеко по за Україну розкинув могутні, повні квітових похощів віти свого генія.

Великий Шевченко тим, що він поет українськоі нації, але ще більше тим, що він поет народний, а над усе тим, — що він поет глибоко революційний і по духу свому соціялістичний.

Найбільша слава для кождого краю, для нації — се творити загально людське, скарби українськоі душі немов повною річкою влилися в загальний потік людськоі культури, що своіми хвилями плине на зустріч сьвітляній будучности.

Слава Шевченкові!

Про творчість Шевченка.[1)]

КОЛИ ПЕРЕЧИТУЄШ ВІРШІ ШЕВЧЕНКА, та почнеш над ними думати, то мимоволі пригадаєш собі його-ж таки слова про святих пророків:

„Неначе праведних дітей,
Господь, любя своіх людей,
Послав на землю ім пророка —
Свою любов благовістить,
Святому розуму учить.
Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко,
Невидимим огнем пекли
Холодні душі..."

Шевченко і собою і своєю діяльністю як-раз нагадує пророків. Библія нам розказує, що тоді, як израільський народ починав забувати свого Бога, свої звичаі, свою мову і починав переймати те все в чужих народів, тоді Бог насилав на той народ израільський кару: приходили чужі люде і завойовували израільську землю. Щоб народ міг покаятися, Бог попережав людей, посилав ім своіх пророків. Ці пророки, не боялися нікого й нічого, сміливо проголошували волю Божу, обличали неправду і царів, і панів, і простого народу, нераз терпіли за те муки і смерть, та ніщо їх не залякувало. Бо

[1)] *В. Щепотьев*: „Розмови про укр. письменників". Полт. 1918.

вони так вірили в правду Божу, про яку говорили, що нічим їх не можна було залякати. І бувало, що ізраїльський народ, послухавшися пророків, знову вертався до своєї віри, своєї мови, своїх звичаїв, і тоді Бог прощав народу його гріхи, і кара Божа людей минала. Отак розказує про пророків Святе Письмо.

Таке було і на нашій Україні тоді, як почав писати Шевченко. Панство покинуло свій народ, подалося до Москви, а селяне були кріпаками. Українці почали забувати, що вони є окремий народ, почали цуратися своєї мови, своїх звичаїв. І от в цей час прийшов Шевченко. Він так, як колись пророки, вірив у правду, нікого й нічого не боявся й сміливо за ту правду боровся. Так, як і пророків, і життя Шевченка було тяжке й сумне, і багато він зазнав лиха за свою правду, та не зрадив своїй Україні, не занехаяв правди Божої і вірив в неї й говорив її аж до самої смерти. Звертаючися до своєї долі, він казав:

„Ми чесно йшли: у нас нема
Зерна неправди за собою".

І ці слова Шевченка були правдивими.

Про тяжке становище України за часів Шевченка написано в нього чимало. От, наприклад, вірші „До Основьяненка". В них Шевченко журиться, що стара воля загинула на Україні, що не вернуться знову козаки, борці за поневолену одчизну:

„Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернеться козаччина,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани".

Кругом України вороги: вони обідрали її, поневолили і ще й глузують з неї: нещасна Україна

„Обідрана, сиротою
По-над Дніпром плаче
Тяжко, важко сиротині,
А ніхто не бачить,
Тілько ворог, що сміється..."

Шевченко думає, що нам треба схаменутися, згадати своє минуле, колишню славну боротьбу за правду і волю. Він каже:

„Смійся, лютий враже,
Та не дуже, бо все гине, —
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда,
І чиі ми діти".

І він просить Основьяненка (Квітку) розказувати людям про ту давню нашу славу, про те,

„Що діялось в Україні,
За що погибала,
За що слава козацькая
На всім світі стала .."

Сумне становище України малюється також у віршах „Розрита могила", „Чигирин" і инших.

В „Розритій могилі" Україна жаліється на гетьмана Богдана Хмельницького, що зьєднав нас з Москвою:

„Ой Богдане, Богданочку!
Як би була знала,
У колисці б задушила,
Під серцем приспала!"

З того часу Україна втеряла свою волю:

„Степи моі запродані
Жидові, Німоті;
Сини моі на чужині,
На чужій роботі;
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили моі милі
Москаль розриває".

А рідні діти України не тілько не рятують своєі матері, а ще допомогають Москві панувати над одчизною:

„Твої діти
Нехай підростають,
Та поможуть Москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку здіймати!
Помагайте ж, недолюдки,
Матір катувати!.."

А в віршах „Чигирин" Шевченко згадує колишню славу цього города, що в ньому колись жили гетьмани. Тепер про нього ніхто й не згадує, і Шевченко плаче над становищем теперішньої України:

„А я, юродивий, на твоих руїнах
Марно сльози трачу. Заснула Вкраїна,
Бурьяном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала,
А надію
Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла..."

Дуже добре намальовано лихо, в якому перебувала тодішня Україна, в віршах Шевченка, що звуться „До мертвих і живих і ненароджених земляків моїх, в Україні і не в Україні сущих, моє дружнєє посланіе".

В цьому „Посланії" Шевченко говорить попереду про те, як негарно живуть тепер люди на світі, що люди поневолюють одні одних і сами того не помічають:

„Оглухли, не чують,
Кайданами міняються,
Правдою торгують,
І Господа зневажають,
Людей запрягають
В тяжкі ярма, орють лихо,
Лихом засівають".

Багато було серед цих людей таких, що не помічали того зла, що вони чинять. Навпаки, вони вважали себе за прихильників свободи, іздили вчитися за кордон, говорили багато хороших слів і не бачили, що живуть вони

зовсім не так, як говорять. До таких фальшивих свободолюбців Шевченко звертається в „Посланії“ з такими словами:

„Нема на світі України,
Немає другого Дніпра;
А ви претеся на чужину
Шукати добраго добра,
Добра святого, волі, волі,
Братерства братнього... Найшли,
Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слів велику силу.
Та й більш нічого... Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Шоб ви неправді поклонились,
І хилитесь, як і хилились,
І знову шкуру деретe
З братів незрячих, гречкосіів...“

От у цьому й було велике лихо. Панство було й розумне, й освічене, й любило говорити про волю й братерство, а й не бачило того, що воно-ж само, говорячи про волю, держить народ у неволі, держить його в кріпацтві. Виходило, що пани й мужики, освічені люди й неосвічені, жили між собою різно, один про одного не дбали, один одного не розуміли. Освічені люди повинні йти до неосвічених, нести ім освіту, науку, а цього-то й не було, або було дуже мало. Між людьми йшов великий розбрат, і Шевченко передбачав, яке лихо може з того вийти. Він знав, що неосвічені, та ще до того й поневолені люди не витерплять і схотять помститися за свої кривди. А тоді, через свою темноту, вони не будуть розбирати, де іх ворог, а де приятель, а будуть ненавидити всіх, хто ім нагадує іхніх гнобителів. За те зло, що зробили людям батьки, може відповідатимуть вже неповинні іхні діти, і багато крови прольється марно. Про це Шевченко так каже у своєму „Посланії“:

„Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде;
Розкуються незабаром
Заковані люди,

Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших; і не буде
Кому помагати:
Одцурається брат брата
І дитина мати,
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І навіки прокленетесь
Своіми синами...“

Тяжко було Шевченкові й те, що серед того панства були й такі, які говорили, що вони люблять свій край, люблять свою Україну. Тоді багато людей захоплювалося старовиною. Це зовсім не погано, тілько треба розбирати, що в тій старовині було доброго, а що й ні. А потім не треба забувати за старовиною й теперішнього. А то вихваляли старих гетьманів та козаків, як вони билися за волю України, а не вміли придивитися, що не всі вони були такими борцями, що між ними чи-мало було й таких, що лизали чоботи в Польщі або в Москві. Та не треба було вихвалюючи старих борців за волю України, забувати й того, що от зараз в Україні тієї волі давно вже немає, а про те ніхто й не думає її боронити. От таким людям Шевченко радить уважно перечитати історію України, добре до неї придивитися:

„Все розберіть, та й спитайте
Тоді себе: що ми?
Чиі сини? яких батьків?
Ким, за що закуті?...“

А про старих гетьманів Шевченко прямо так каже:

„Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття ваші пани
Ясновельможнії гетьмани!
Чого-ж ви чванитеся, ви,
Сини сердешної Украйни?
Що добре ходите в ярмі,
Ще краще, як діди ходили?
Не чваньтесь: з вас деруть ремінь,
А з них, бувало, й лій топили...“

Звичайно, це Шевченко говорив у великому гніві, бо не всі-ж наші гетьмани були рабами та сміттям; одначе він добре зробив, що так сказав, бо богатьох примусив добре придивитися й до нашої старовини й до того, що діялося в тодішній Україні.

Що-ж радить Шевченко робити українцям, щоб усій Україні було добре? В цьому „Посланії" він просить:

„Подивіться на рай тихий,
На свою Вкраїну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!..."

А полюбивши Україну, треба подбати за освіту, треба добре вчитися, вчитися і чужого, та не забувати й свого:

„Учітеся, брати моі,
Думайте, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь,
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає"...

А крім освіти, треба ще, щоб між людьми була справжня любов, щоб пани та освічені люди не гидували мужиком, щоб вони памьятали, що й мужик людина, що він брат іхній. Тілько тоді, коли між освіченими й неосвіченими людьми не буде прірви, коли вони зійдуться, як брати, тілько тоді Україна буде щасливою. От через що „Посланіє„ закінчується такими словами:

„Обніміте-ж, брати моі,
Найменшого брата,
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати...
І забудеться срамотня
Давняя година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечерній
Тихенько засяє...
Обніміться-ж, брати моі,
Молю вас, благаю!"

Так малював у своїх творах Шевченко сучасну Україну Невеселі то були малюнки, отже й не диво, що як коли Шевченко, щоб відпочити душею, малював старі часи на Україні, коли народ ще не мирився з своєю неволею, а боровся з гнобителями свого рідного краю. В вірші „Іван Підкова“ каже Шевченко:

„Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу і волю...
Було колись добре жити
На тій Україні.
А згадаймо! може серце
Хоч трохи спочине“.

Одначе не для того тілько, щоб спочити серцем, розказував Шевченко про українську старовину. Його малюнки старовини зовсім не те, що в письменників, які писали до нього. Ті захоплювалися старовиною, бачили в ній велику красу, але добре не придивлялися до того, за що боролися наші предки, не рівняли теперішнього до тодішнього, не питали себе, що чого-ж воно так вийшло? Стілько боролися наші прадіди за волю, а чого-ж вони її не здобули? А коли здобули, то хто-ж її потім в України одібрав? І ще й те треба сказати, що письменники до Шевченка любили розказувати про колишню нашу боротьбу з турками, татарами, ляхами, а про Москву мовчали. А справді Москва й одібрала в нас волю, і з Москвою теж боролися наші предки, та не побороли її, бо почасти зрадила наша козацька старшина, полакувавши на багацтво, а почасти винні були й селяне, що не зрозуміли, як потрібна ім політична воля, й не пішли за своїми гетьманами.

Шевченко краще розумів нашу старовину, ніж ранішні письменники, і краще вмів її малювати. Він хотів показати українцям, як їхні прадіди боролися за волю, і як вони її згубили через лукавство Польщі, лукавство Москви та через розбрат поміж себе-ж самих. Малюючи старовину, він вчив людей, як ім треба жити тепер та здобувати собі волю.

Найбільшій твір, що написав Шевченко про старовину, зветься „Гайдамаки“. Цей твір присвятив він В. І. Григоровичу, що був тоді секретарем у Академії Мистецтв, за те, що той клопотався про його визволення.

Шевченко, ще малим, любив слухати оповідання старого свого діда про гайдамаків. Він і дорослим не забув їх, читав про гайдамаччину, а потім-же те й списав у своїх чудесних віршах.

Спочатку розказує Шевченко про тодішнє польське панство, про його нелюдські вчинки над народом. Замість того, щоб жити з людьми в згоді та любови, польські (або все одно — ляшські) пани знущалися над ними. Аж страшно, як читаєш у Шевченка, як ляхи замордовують на смерть у Вільшаній титаря та силомиць забирають з собою його дочку Оксану, та це не вигадка Шевченкова: бо таке бувало, та ще й не раз. Знущалися ляхи і над українцями і над євреями; у Шевченка розказується, як ці ляхи йдуть до корчми, пьють, ідять, знущаються над жидом, та ще потрібують у нього й грошей. У панів сила, от єврей ім і вклоняється, одначе й сам хоче панувати над селянином. І от далі Шевченко малює сумну долю жидівського наймита — українця Яреми.

Та народ не може терпіти без кінця пригноблення. І Шевченко розказує, як повстав народ і кинувся вирізувати жидів і ляхів. Багато тоді пролилося людської крови, чимало було вбито людей зовсім безневинних, одначе, хто-ж винен? Мусимо сказати, що не народ був винний, а його гнобителі. Як-би народу були не завьязані вуста, як-би він мав право обстоювати свою волю через своіх виборних депутатів, або що, писати про своє лихо в газетах, говорити на вільних зборах, — от тоді він-би й був винний, як-би пішов не законним шляхом, а взявся за ніж. А то нарід був тілько для того, щоб працювати, терпіти всякі знущання та мовчати. І от він довго терпів, довго мовчав, а потім-таки не стерпів і залив землю кровю.

От на те й написав Шевченко своіх „Гайдамаків“, щоб знали, що не можна держати людей у неволі, що воля потрібна народові, а коли ії не дають, то народ тяжко помститься над своіми гнобителями.

Розказуючи про ці страшні подіі, Шевченко журиться, що люди не живуть як брати, а все ворогують між собою. Каже він:

„Оттаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за віщо,
За що люди гинуть?
Того ж батька, того-ж діти,
Жити-б та брататься!
Ні, не вміли, не хотіли,
Треба розьєднаться!...“

Болить у Шевченка серце й того, що й українці й поляки — народи не зовсім чужі один одному, бо й ті й другі — славьяне, а не було й нема між ними згоди:

„Болить серце, як згадаєш:
Старих славьян діти
Впились кровью!..“

Теж він говорить і в передмові до „Гайдамаків“: „Серце болить, а розказувать треба: нехай бачуть сини і внуки, що батьки іх помилялись, нехай братаються знову з своіми ворогами, нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежованою останеться на віки од моря і до моря славянська земля“. Це ті думки, які приніс Шевченко і в Кирило-Мефодієвське Брацтво, думки про необхідність славьянам не ворогувати, а зьєднатися між собою.

„Гайдамаки“ — це найбільший з творів Шевченка, де він оповідає про нашу старовину, про те, як наші прадіди билися за волю з Польщею. Чимало говориться про це й в инших творах Шевченка. От, наприклад, у віршах, що починаються словами: „Буває в неволі иноді згадаю своє стародавнє“, знову оповідається про знущання польського панства над Україною. Шевченкові сниться, як з могили виходить старий козак і каже йому, показуючи на могилу:

„Оце воля спить.
Лягла вона славно, лягла вона вкупі
З нами — козаками. Бачиш, як лежить!
Неначе сповита! Тут пана немає:
Усі ми однако на волі жили,
Усі ми однако за волю лягли,
Усі ми і встанем, — та Бог його знає,
Коли то те буде...“

А далі цей козак оповідає про те, як вони билися з поляками за волю.

Тако-ж малюється наша старовина і в инших творах Шевченка, от як „Тарасова ніч“, „Гамалія“, то-що.

Дуже добре змальовано в Шевченка старовину нашу в великому віршованому оповіданню „Невольник“. Розказується в ньому, як в старого козака виростають діти: дочка Ярина та син — приймак Степан. Молодята кохаються, одначе, батько хоче, щоб парубок попереду побачив світа й посилає Степана на рік-два у Січ. Одначе, аж через пьять років повертається молодий козак до-дому, повертається нещасним сліпцем, бо під час одного походу турки

полонили його, а коли він хотів утекти, вийняли йому очі. Та Ярина не перестає кохати Степана і йде за нього заміж.

Радіє Степан своєму щастю, та разом і тяжко журиться, коли слухає, що тепер робиться на Україні. Чує він оповідання про те,

„Як Січ руйнували;
Як москалі срібло й злото
І свічі забрали
У Покрові [1]); як козаки
Вночі утікали
І на тихому Дунаю
Новим Кошем стали;
Як цариця у Київі
З Нечосом [2]) ходила.
І Межигорського Спаса [3])
Вночі запалила...
І як степи запорожські
Тоді поділили,
І панам на Україні
Люд закріпостили...
Ляхи були — усе взяли,
Кров повипивали,
А москалі і світ Божий
В путо закували..."

В цьому оповіданню Шевченка добре намальовано старе життя на Україні, непереможна сила вірнаго кохання, а разом показує Шевченко й те, що робили з Україною російські царі.

Ті російські самодержавні царі завжди були ворогами України. Наша Україна — земля велика й багата, кожному ласо панувати над нею, от російські царі вкупі з великоросіянами і робили все, щоб не впустити з рук того панування. Для того вони допомогли панам закріпостити селян, знищили Запорожську Січ, багато нашої землі роздали великоросійському та иншому чужому панству; а коли прийшлося випускати селян на волю, бо людям уже терпець вривався, то вони забороняли українське письменство, забороняли українську мову, щоб держати народ у темряві, бо над темним

[1]) У Січі стояла Покровська церква.
[2]) Нечосом прозивали козаки Потьомкина, улюбленця цариці Катерини.
[3]) Так звався запорожський монастирь, недалеко від Київа.

людом та всякими покручами легко панувати, легко їх дурити. Ми вже бачили який лютий до українців був царь Микола І, згодом побачимо, що й після нього російські царі були для нас не милосерднішими.

Ото-ж і не диво, що Шевченко ненавидів царів і був першим в нашому письменстві революційним письменником. Серед його творів багато є таких, де він говорить, що виробляла Москва та московські царі з нашою нещасною Україною; за них він і постраждав, і твори ті аж до останнього часу в російській державі було заборонено читати й друкувати, окрім невеличкого часу — 1906 та 1907 років.

Погляньмо на де-які з цих творів. Є в Шевченка твір під назвою „Сон", написаний так, наче-б то він оповідає, що йому снилося. Багато про що розказує в цьому творі Шевченко. Говорить і про те, як багато лиха терплять люди на цім світі і самі від себе, а то ще прибавляють того лиха й самодержавні царі: забирають людей у військо (а тоді служба у війську тяглася аж 25 років), обкладають людей тяжкими податями, засилають аж у Сибір народніх оборонців. Згадує Шевченко й те, що ті царі робили й з Україною. Наче йому приснилося, що він стоїть у Петербурзі перед памьятником царя Петра І, що поставила цариця Катерина ІІ та й звеліла зробити на памьятникові надпис: „Первому — Вторая", Шевченко пише:

„От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
„Первому — Вторая"
Таке диво поставила.
Тепер-же я знаю:
Це той первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову-сиротину.
Кати кати людоіди!
Наілись обоє,
Накралися, а що взяли
На той світ з собою?"

І далі Шевченко згадує, як царь Петро без усякого права гнав тисячами український народ будувати Петербург, засипати для того болота, рити канали. Наші люде, не призвичаєні до того суворого та холодного краю хворіли, тисячами вмирали, а царь зганяв усе нових та й нових людей з України і

збудував собі столицю на наших кістках. А коли за Україну заступився наш полковник Полуботко, що правив тоді за гетьмана, то царь посадив його у вьязницю, де той і вмер. І Шевченкові здається, наче тіни цих покійників, замучених українців, виходять із могил, проклинають царя і звуть його на суд Божий.

В творі „Великий льох" Шевченко розказує, як москалі шукали скарбів, що їх наче-б то заховав гетьман Богдан Хмельницький у своєму селі Суботові. Цей твір Шевченко назвав містерія, це-б то таємниче оповідання, і в ньому є між иншим таке, чого не могло бути справді; одначе тут висловлює Шевченко дуже цікаві думки.

Попереду прилітають у Суботів три душі, яких за гріхи Бог не пускає у рай, хоч вони вмерли й безневинними. За що-ж вони мучаються? Перша душа за те, що молоденькою ще дівчиною перейшла з повними відрами дорогу гетьману Богдану, як він іхав у Переяслав присягати Москві. Друга — за те, що напоіла коня царю Петру І, як він іхав з Полтави, де він побив шведів, а з ними й гетьмана Мазепу, того, що хотів визволити Україну з-під Москви. Третя — за те що малим немовлятком засміялася до цариці Катерини ІІ, як вона справляла подорож по Україні. От за це ті душі мучаються. Цього, звичайно, не було, а Шевченко хоче показати людям, який тяжкий гріх перед Богом роблять ті, хто хоч несвідомо допомогають гнобителям поневолювати народ, як це роблять де-які українці, що помогають російським царям та великоросіянам держати у неволі Україну.

Після цих трьох душ прилітають три ворони: українська, польська й московська, та хваляться, скілько кожна наробила лиха своєму народові. Цього теж, звичайно, не було, а Шевченко хотів показати, що український народ витерпів стілько лиха, скілько й не бачили сусідні народи.

За воронами приходять три лірника та збіраються співати людям про гетьмана Богдана. Одначе поліція іх за це бьє. Таке бувало часто, і Шевченко хоче показати, як москалі гроші Богданові шукають, а про нього забороняють і згадати.

Розказуючи про те, як царі поневолювали Україну, Шевченко говорить і про те, що не одна тілько Україна стогне в царському ярмі. От у творі „Кавказ" він говорить про те, як Росія завойовувала та поневолювала кавказькі народи, та ще й хвалилася, що вона поширить там освіту. Справді Росія ніколи не давала доброї освіти своїм підвладним народам, а до того й не треба й зовсім поневолювати людей, щоб дати ім освіту. Шевченко каже:

„На те письменні ми,
Читаєм Божії глаголи,
І од глибокої тюрми
Та до високого престола
Усі ми в золоті і голі.
До нас в науку!..
А за те,
Як би ви з нами подружились,
Багато де б чого навчились.
У нас же й світа як на те:
Одна Сібір неісходима!
А тюрм? а люду? що й лічить!
Од Молдаванина до Фінна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує!..."

Шевченка найбільше дратує те, що, чинячи погане діло, російський уряд ще хоче закритися хорошими словами. І він звертається до цих лицемірів з такими словами:

„По закону апостола
Ви любите брата?
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті;
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону...
Просвітились, та ще й хочем
Других просвітити,
Сонце правди показати
Сліпим, бачиш, дітям.
Все покажем, тілько дайте
Себе в руки взяти:
Як і тюрми мурувати,
Кайдани кувати,
Як іх носить, і як плести
Кнути узловаті.
Всьому навчим, тілько дайте
Взяти свої гори
Ті останні, бо взяли вже
І поле, і море!"

От за те лихо, яке робиться людям, і з яким царі не хотіли боротися, а часто й сами його робили, Шевченко й не любив царів. В одному віршові „Подражання Ієзекіїлю“ (Ієзекіїль був святий пророк) він звертається до царів і каже так:

„Вітер з поля
Дихне, погне і полама,
І ваша злая своєволя
Сама скупається, сама
В своїй крові. Плач великий
Во-місто львичищого рика
Почують люди, і той плач
Нікчемний, довгий і поганий
Межи людьми во притчу стане
Самодержавний отой плач“.

У 149 псалмі (Шевченко перекладав де-які псалми українськими віршами) Шевченко каже, що прийде такий час, що люди не витерплять панування царів над собою:

„Окують царей неситих
В залізнії пута,
І іх, славних, оковами
Ручними окрутять
І осудять, неправедних,
Судом своім правим“.

Та Шевченко добре знав, що царі сильні не своєю силою, а нашим безсиллям; що ніякі царі нічого-б нам не заподіяли, як би ми сами не підставляли своєї шиї під ярмо. От через що Шевченко докоряє в своїх віршах не тілько царям, а й тим легкодухим людям, що мовчки переносять та терплять усе, щоб над ними не чинили. В одному своєму віршові (він починається словами „Во Іудеі во дні они“) Шевченко каже так:

„Ми серцем голі до гола,
Раби з кокардою на лобі,
Лакеі в золотій оздобі,
Онуча, сміття з помела
Його Величества... та й годі“.

А в другому віршові (він зветься „Юродивий“) Шевченко, згадавши, скілько лиха зазнали українці від царів та царських прислужників, каже:

„А ми дивились і мовчали
Та мовчки чухали чуби,
Німіі, подліі раби,
Підніжки царськіі..."

Так говорить Шевченко про те лихо, що терпів тоді український народ від російських царів та тодішнього панства. Найбільшим лихом, що московські царі разом з нашим панством завели на Україні, було кріпацтво. Через це Шевченко, боліючи всією душею за народ, так багато писав про кріпацтво. Творів про це лихо в „Кобзарі" дуже багато. От, наприклад, у віршах „Іржавець", де розказується про те, що робив із Україною царь Петро I, Шевченко звертається до України й каже:

„Боже мій з тобою!
Мій краю прекрасний, роскішний, багатий,
Хто тебе не мучив? Якби розказать
Про якого-небудь одного магната [1])
Історію — правду, то перелякать
Саме пекло можна..."

А в віршах „Холодний яр" він згадує, як до цього яру колись сходилися гайдамаки, щоб стати проти польського панства. Шевченко звертається до тодішніх панів, щоб вони не поневолювали народ, бо не витерплять люди лиха, і може початися знову така різня, як колись за часів гайдамаччини:

„Ви — розбійники неситі,
Голодні ворони!
По якому правдивому
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте? Стережіться ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо! Дуріть дітей
І брата сліпого,
Дуріть себе, чужих людей,
Та не дуріть Бога!
Бо в день радости над вами
Роспадеться кара,
І повіє новий огонь
С Холодного Яру!"

[1]) Магнатами колись звалися великі та багаті пани.

Не раз малює Шевченко в своїх творах паньське знущання над кріпаками. Пани мали велику силу над своїми людьми: могли їх бити, віддавати в москалі, засилати в Сибір, продавати, як худобу Панство знаючи, що вся сила в його руках, робило, що хотіло, і невимовно тяжке лихо переживали у кріпацтві нещасні люди. Шевченко найбільше спиняється на гіркій долі дівчат — кріпачок, що на своє нещастя впадали в око панові, а як обридали йому, то пан їх проганяв, і вони мусили у соромі доживати свого віку. Скілько таких нещасних дівчат було на тодішній Україні! Це було найтяжче знущання над людиною, і Шевченко пише про нього в таких творах, як „Відьма", „Варнак", „Марина", й багатьох инших, а перший його твір, де він говорить про панську роспусту, це „Катерина".

Чи не найкращий з творів Шевченка, де він говорить про долю нещасної зведеної дівчини, це „Наймичка".

Нещасна мати, щоб втекти від тяжкого сорому, мусить підкинути свою дитину чужим людям: дідові та бабі, що жили самотою на хуторі та журилися, що Бог не дав ім дітей. Одначе розлучитися з дитиною навіки Ганна не змогла. Хоч вона була й багатого роду, та покинула все й стала у хуторі за наймичку, аби ближче бути до дитини. Вона винянчила ії й випестила, і малий Марко й виріс і одружився, не знаючи, що ця наймичка його мати. Дивитися на рідну дитину й не мати можливости признатися — то тяжкі муки, і цими муками Ганна спокутувала свій гріх. Вже вмираючи, в останні хвилини свого життя, призналася вона синові, і як той кинувся до рідної матері, вона вже була не живою.

Цей твір навіки зостанеться в памьяти того, хто хоч раз його прочитає. В ньому така сила глибокого та щирого почуття, що хіба тілько якась дуже холодна та жорстока людина зможе прочитати „Наймичку" без сліз.

Отже бачимо, що й сам Шевченко зазнав багато лиха, багато горя бачив він і кругом себе, у народньому життю, то й не диво, що і в творах Шевченка здебільшого говориться про те лихо та горе. А от що дивно. Говорить Шевченко про сумні події, а коли перечитаєш „Кобзаря", то ніякого суму на душі не почуваєш. Навпаки, почуваєш якусь бадьорість, так наче сцілющої води напився. Від чого-ж це так? Це від того, що, як уже говорилося, Шевченко любив і вірив у правду так, як зрідка хто з людей у неї вірять; вірив так, як вірили колись святі пророки. Цю віру свою в правду Шевченко, як пророк, вміє передати й читачеві, так що, про яке-б лихо та горе в „Кобзареві" не прочитав, а все-ж таки почуваєш, що це горе не навіки, що не

завжди люде погано житимуть на світі, не завжди вони чинитимуть одно одному зло, а таки прийде той час, що на землю зійде Божа правда.

Цю віру в правду не раз висловлює Шевченко в своїх творах. Він вірить, що колись

„Люди виростуть, умруть
Ще незачатіі царята,
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі".

Це-б то прийде такий час, що люди будуть жити, як брати, і не буде між ними царів та підданих, ворогів та приятелів, а всі будуть рівні й житимуть у згоді та любови.

Вірив Шевченко у перемогу правди і вірив дуже глибоко. Тож не міг він погодитися і з тим, що Україну вічно будуть гнобити чужі люди, що вона, одчизна наша, вічно буде в неволі, вічно буде терпіти наругу. Він вірить, що і для України засвітить світ правди. Цю думку він висловлює у віршові „Суботів" (так зветься село, де жив колись Богдан Хмельницький). Попереду він розказує, що в цьому селі він бачив ту церкву, де Богдан молився,

„Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився",

це-б то, щоб великоросіяне жили в згоді з українцями. Одначе, каже Шевченко,

„Не так воно сталось:
Москалики, що заздріли,
То все очухрали".

Мало того: вони ще й сміються, кажуть, що Україна ніколи не була вільною стороною, а завжди іхньою:

Все то теє
Таки й було наше,
А що ми тілько наймали
Татарам на пашу
Та полякам".

116016

Так глузують великоросіяне з українців. Та Шевченко вірить, що настане инший час,

„Встане Україна
І розвіє тьму неволі.
Світ правди засвітить
І помоляться на волі
Невольничі діти".

Так говорив Шевченко про волю України й українського народу.

Вірив Шевченко, що царство правди засяє не тільки для України, а й для всіх славьянських народів. Є в нього віршоване оповідання, що зветься „Єретик, або Іван Гус". Гус був чеський священник, жив він 600 літ назад, бажав добра своєму народові; одначе вороги народу чеського обвинуватили Гуса, що він єретик, це-б то неправо вірить у Бога, та й спалили його на огні. От про це й розказує Шевченко. А перед цим оповіданням він написав „Посланіє славному П. І. Шафарикові", тодішньому знаменитому чеському вченому. В цьому „Посланії" він висловлює бажання, щоб правда та любов запанували між славьянськими народами, щоб славьяне зьєдналися між собою, щоб вони

„встали
І очі розкрили;
І брат з братом обнялися,
І проговорили
Слово тихої любови
На віки і віки.
І потекли в одно море
Славьянськиі ріки".

Оце ті думки, що зьєднали Шевченка з членами Кирило-Мефодієвського Брацтва, що теж думали про обьєднання всіх славьян.

Та Шевченко бажає, щоб царство правди прийшло не для самих тільки славьянських народів, а для всіх людей на землі. В своєму віршові „Подражаніє Ісаіі" (це був святий пророк) Шевченко так говорить про те царство правди:

„Тоді, як, Господи, святая
На землю правда прилетить
Хоч на годиночку спочить,
Незрячі прозрять, а кривіі,
Мов сарна з гаю, помайнують,

Німим отверзуться уста,
Прорветься слово, як вода,
І дебрь-пустиня неполита,
Сцілющою водою вмита,
Прокинеться, і потечуть
Веселі ріки, а озера
Кругом гаями поростуть,
Веселим птаством оживуть.
Оживуть степи, озера,
І не верстовіі,
А вольніі, широкіі
Скрізь шляхи святіі
Простелються, і не знайдуть
Шляхів тих владики.
А раби тими шляхами
Без гвалту і крику
Позіходяться до купи
Раді та веселі,
І пустиню опанують
Веселіі села".

Тут вже Шевченко говорить про той час, коли правда прийде не для одного якогось краю, або не для одного якогось народу, а для всіх людей на землі.

Ми розказали про де-які з найголовнійших творів Шевченка. Розказати про всі, або хоч про більшу частину його творів немає ніякої можливости, бо прийшлося-б написати не один десяток таких книжечок, як оця. Та й не вдавалося ще нікому за одним разом збагнути всю ту силу думок та почуття, що висловив у своіх творах Шевченко. І кожного разу, як іх читаєш, то бачиш усе нове й нове, таке, на що раніше не звертав увагі, або й зовсім не міг зрозуміти. Ось через що й кажуть, що твори добрих письменників, а надто таких великих, як Шевченко, ніколи не можна прочитати раз або двічі, а варто перечитувати іх все життя. Бо читач стає все досвідченішим та розумнішим, то й твори письменників розуміє він все краще. Щоб зрозуміти-ж якого письменника цілком, то треба стати й самому таким, як і він. Шевченко-ж був такою великою людиною, що ми, звичайні люди, ніколи такими, як він, не станемо, отже скілько ми б його не перечитували, а завжди будемо находити в нього все нові та й нові думки й почуття.

Через те й ми не можемо всього написати про Шевченка, а що місця мало, то не будемо говорити й про инші його твори. Написав він іх багато;

тут він говорить і про рідний край (наприклад: „За байраком байрак", „Мені однаково", „В неволі тяжко", „Чи ми ще зійдемося знову", „Чернець", „Швачка" і в багатьох инших), і про тугу в неволі: (наприклад: „Сонце заходить", „Не гріє сонце на чужині"), і про самотність (наприклад: „Чого мені тяжко", „Пустка"), і про сирітство, про розбите кохання (наприклад: „Ой, одна я одна", „Чого ти ходиш на могилу", „Три шляхи", „Не спалося", „І багата я", „Ой люлі-люлі", „І широкую долину", „У нашім раі на землі", „На великдень") і багато-багато инших чудесних творів є в Шевченка, або краще сказати, всі його твори чудесні, і кожна людина, чи освічена, чи неосвічена, чи щаслива, чи нещаслива, чи задоволена життям, чи незадоволена, знайде в „Кобзарі" щось таке, що прямо промовить до ii душі, розбудить думку, примусить замислитися над книжкою, а як коли, то зітхнути чи й заплакати над горем людей, над тяжкою долею України.

Значіння Шевченка в життю нашої України надзвичайно велике, і ні до нього ні після нього ще не було в нас письменника, щоб був йому рівний. Ми раніше прирівняли його до святих пророків, і він і справді зробив для нашої України те, що робили колись пророки для свого Ізраільського народу.

Шевченко нагадав українцям, що вони не москалі й не ляхи, а окремий народ, отже й повинні мати всі ті права, які народи мають, це-б то в першу чергу не можна забороняти нам нашої мови, не можна гнати нашого письменства, нашої науки, нашої школи. Це треба було сказати українцям, бо хоч багато з них і було й є таких, що люблять свою мову, одначе думають, що московська або польська кращі, що наша мова не здатна до письменства або до науки. Через те й бувало, що москалі женуть нашу мову та глузують з неї, а українці мовчать: або не помічають того, або ще гірше — думають, що так і треба. А після Шевченка стало зьявлятися все більше тай більше таких людей, що почали вже боротися за права українського народу, за його мову, що почали говорити, що український народ є народ окремий від инших і мусить мати волю й такі права, як і инші вільні народи.

Шевченко ж перший у нас на Україні, та й не тільки на Україні, а й в усій тодішній Росії, показав сильно й яскраво тяжку селянську долю. І до нього було чи-мало таких, що любили й жаліли селян, та тільки він перший сказав своїми творами, що поки селяне будуть перебувати в неволі та злиднях, доти не буде добра на світі; поки не звернуть пильної уваги на се-

лянський робочий люд, доти не буде справжньої волі. І от після Шевченка зьявляються люде, що починають боротися за права селян та робочих, і таких людей що далі, то стає все більше.

І українські письменники після Шевченка пішли вже не тим шляхом, що ті письменники, які писали до нього. Нові наші письменники вже не задовольняються тим, що жаліють селянина та захоплюються українською старовиною, чи мовою, чи звичаями. Вони вже подають яскраві малюнки поневолення України, тяжкого життя селянського люду, і таким чином ведуть Україну до визволення.

Такий шлях показав і нашим письменникам і всім українцям Шевченко, ось через що й кажуть, що як-би Шевченка не було, то й нас-би не було. Бо й справді, як-би не він, то ми-б мабуть і досі забули-б уже й свою мову й свою історію й загинули в неволі.

То велика ласка Божа, що в тяжкий для України час Він послав нам Шевченка, як в старовину посилав пророків, нагадати людям ту святу правду, про яку вони вже забули.

І ми закінчимо свою розмову про Шевченка тими-ж його словами, якими й почали:

„Неначе праведних дітей,
Господь, любя своіх людей,
Послав на землю ім пророка—
Свою любовь благовістить,
Святому розуму учить.
Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко,
Невидимим огнем пекли
Холодні душі...“

Таким пророком для України й був Тарас Григорович Шевченко.

Володимир Щепотьєв.

Жіноча доля в творах Т. Г. Шевченка.

Така її доля... *О, Боже мій милий!*
За що-ж Ти караєш її молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькиі очі? Прости сироту!
Кого ж ій любити? Ні батька, ні неньки:
Одна, як та пташка въ далекім краю.
Пошли ж Ти ій долю, — вона молоденька, —
Бо люди чужиі ії засміють.

Цими словами жалю над долею бідолашної дівчини, кинутої милим, цим благанням до Бога починав Шевченко свою поетичну діяльність. Року 1838 його викуплено з панської кріпацької неволі і він опинився вільний серед вільних людей: учеників і професорів петербурзької художньої академії, а 1838 же роком позначено Шевченкову поезію: — „Причинну“ — з якої навели ми отті слова. Инше, опинившись на волі після 24 літ кріпацтва, раділо б тій волі, шаліло б, впивалося б життям, геть забувши про инших та бідолашних. Не такий був Шевченко. Он і йому хочеться жить:

Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочеться послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобріва в гаю заспіває...
О, Боже мій милий, як весело жить!

Весело... і тут же, рядом у Шевченка вирива́ється:

О, Боже мій милий!
Тяжко жить на світі... [1]).

[1]) „Гайдамаки“.

Чого ж йому тяжко? — Того що й тоді він відчуває вже не за себе тільки, за других, кого покривдила доля. І такими покривдженими в очах Шевченка за цих часів були дівчата і жінки, ті, хто слабший і кого з давна позвикала дурити, гнітити й кривдити дужча половина людей.

„Катерина". (Малюнок Шевченка).

Того ж 1838 року зложив Шевченко й поему „Катерину". В ній Шевченко ще більше спиняється над долею дівчини, ще більш нещасливої, ніж „Причинна", бо ця дівчина і одурена в святому почутті своєму і кинена з малою дитиною. Батько — мати одцурались, вигнали з хати. І Шевченка смутить уже не тільки доля дівчини, а й тієї безневинної дитини.

Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі
Щастя долі дати,
А без долі біле личко
Як квітка на полі:
Пече сонце, лома вітер,
Рве всякий по волі.
Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?
. . . . . .
Світ, бач—ся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі одиноким.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховають.

Ці слова і почуття Шевченка вибухали гострим дісонансом на тлі загального розуміння і відношення до дівчини в таких випадках:

Люде б сонце заступили,
Як би мали силу,
Щоб сироті не світило
Сльози не сушило.

Шевченка тяжко вражає така людозненависть. Він не розуміє її:

А за віщо, Боже милий?
За віщо світом нудить?
Що зробила вона людям!
Чого хотять люде?

І багато ще разів спинявся Шевченко в своїй поезії над дівчиною й жіночою долею.

Почуття дівчини, що кохає, Шевченкові цілком зрозумілі, як природні, і він ніколи не кидає в них докором, навпаки, завсіди жаліє дівчину, коли

вона гіне через кохання, або страждає, коли її кохання незнаходить відгомону і спочуття. В „Дівочих ночах“ дівчина побивається:

„На що мені коса-краса,
Очі голубині,
Стан мій гнучий... коли нема
Вірної дружини,
Немає з ким полюбитись,
Серцем поділитись...

Бо теж кохання — єдина стихія за тих часів, де дівчина, жінка могла жити. Позбавлені всяких правів, від усього усунені, і не освічені жінки того часу знаходили задоволення своїй душі в коханні. Бо за коханням іде подружнє життя, дружина вірна, діти, спільна праця і спільний клопіт, за яким жінка прилучається до життя і знаходить мету свого істнування. Шевченко чулим серцем угадав ці чисті потяги жінки:

Я любить, я жити хочу
Серцем — не красою! [1])

каже дівчина.

І справді, вже дитина, хоч її мати „гріхом на світ породила“, дає жінці мету життя. Катерина усе готова перетерпіти для ради дитини. Он вона

Бере шага аж труситься:
Тяжко його брати!
Та й на віщо?... *А дитина!*
Вона ж його мати...
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварах спочила,
Та синові за гіркого
Медяник купила.

„Наймичка“ Ганна для ради Марка увесь вік каралась в чужій хаті, щоб не соромити його, вона ні за що не хоче бути йому матірью на посагу:

Ні, Марку, ніяко
Мені матірью сидіти:
То багаті люди,
А я наймичка; ще й з тебе
Сміятися будуть.

[1]) „Дівочі ночі“.

І крий Боже, як боіться вона, щоб не дізналися люди, що вона Маркова мати.

Згодом, набіраючись більшого досвіду, Шевченко вже звертає увагу і на суспільні причини лихої жіночої долі, якими було тоді кріпацтво і розбещене в тих суспільнихъ умовах панство. І вже увагу Шевченкову притягає доля не тільки сельської дівчини. Року 1847, в Орській кріпості, в тяжкому поневірянні бувши, пише Шевченко „Княжну“ і чулим серцем наперед угадує гірку долю княгині в суспільних обставинах того часу:

Загинеш, серденько, загинеш,
Мов ряст весною у-ночі!
Засхнеш, не знатимеш нічого:
Не знатимеш, як хвалють Бога,
Як люди люблять, живучи.

Усім дозоляло тяжке лихо того часу — кріпацтво. Але гірш усього одбивалося воно на жінці. Усім відома доля дівчат, яких брали пани до своіх покоів, а скільки ще паничі знущалися!

Велике своєю надзвичайної сили любовью серце Шевченка не клало ріжниці між дівчиною, що терпіла лихо за свою любов „законнну“, чи любов „гріховну“, а надто тяжко було йому дивитися на тих, що поневірялися через причини, що не од іх залежали, що гинули через умови суспільного ладу і життя на Вкраіні. Його горю і його гніву нема тоді краю. Краще він сліпим був би, ніж таке бачити:

. . . . . Очі, очі!
На що ви здалися?
Чом ви з-малку не висохли,
Слізьми не злилися?

Чого ж то так? А он:

То покритка по-під тинню
З байстрям шкандибає, —
Батько й мати одцурались
Й чужі не приймають,
Старці навіть цураються...
А панич не знає:
З двадцятою, недолюдок,
Души пропиває [1]).

[1]) Сон.

Куди ж подітися? Де й чим рятуватися? — Нема рятунку:

Дознаються, — пограються,
Засушать та й кинуть.
Ані літа молодиі,
Повиті красою,
Ні карії оченята,
Умиті сльозою,
Ані серце твоє тихе
Добреє дівоче
Не заступить, не закриє
Неситиі очі, —
Найдуть злиі та й окрадуть [1]).

Хіба смерть, домовина визволить од тоі неминучоі долі. І яким же смутком віє од останньоі поради Шевченковоі, що підсказало йому перейняте одчаєм серце!

Не цвіти ж, мій цвіте новий,
Не розвитий цвіте!
Зав'янь тихо, поки твоє
Серце не розбите! [1])

Шевченко не проминув своєю чулою увагою і безталанноі вдовиноі долі. В поемі „Сова“ оповідає поет, як кохалася мати в своій дитині:

Китайкою повивала,
Всіх святих благала,
Та щоб йому всі святіі
Талан-долю слали.

Тимчасом помер батько, та удова не змішалася. Як не билася та виходила таки сина:

І письменний, і вродливий,
Квіточка-дитина!
Як у Бога за дверима
Вдова панувала.

[1]) Маленькій Марьяні.

Та не довго. Одинака сина беруть в москалі. Це була звичайна річ. Що нікому було за вдову оступиться, то й не потурали. Часто-густо бувало на прийоми, як Шевченко каже:

Усі не в лад, усіх назад,
В усіх доля-мати.
А у вдови один син
Та й той як-раз під-аршин.

Остались сами, однісінькі, і мати і дівчина, що з нею кохався хлопець. Та не однаково відчували вони втрату:

Поплакала чорнобріва
Та й стала співати;
Поплакала стара мати
Та й стала ридати.
. . . . . .
Скалічені старі руки
До Бога здіймала,
Свою долю проклинала
Сина вимовляла.

Кінець-кінцем стара збожеволіла.

Вдень лазила по смітниках,
Черепки збірала,
Примовляла, — то синові
Гостинці ховала;
А у ночі розхристана
І простоволоса
Селом ходить, то співає,
То страшно голосить.

Ми зачепили тільки малу частину Шевченкових поезій, присвячених жіночій долі. Головна мета, найбільша увага життя жінки селянки того часу — це кохання, одружіння, діти. Усе горе і всі радощі жінки на цьому тлі. Шевченко казав:

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.

Зрозуміло ,що і в поезіях Шевченкових, присвячених жіночій долі, кохання з усіма його наслідками — то перший мотив цих поезій. Другий головний мотив іхній — то доля жінки-кріпачки і, як певного наслідку того становища, матері-покритки.

Ніхто не вложив стільки чуття, стільки болю й жалощів в ці мотиви, як це зробив Шевченко. Чи виспівує він радощі дівчини, що кохає, чи матері, що пестить сина, чи ii невимовне горе, коли вона кинена і в нарузі, чи коли він нарікає на винуватців тяжкоі долі жіночоі, скрізь його поезія сягає до надзвичайноі сили і чулости.

За карii оченята,
За чорнii брови
Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову.

Але найтяжчою мукою бреніло воно за жінок покривджених, жінок-покриток.

А ти,
Великомученице? Села
Минаєш плачучи в ночі,
І полем-степом ідучі,
Свого ти сина закриваєш,
Бо й пташка иноді пізнає
І защебече: „Он байстря
Несе покритка на базарь!“

Безневинно чистий образ оцих матірок-покриток і іхніх нещасних байстрят, що своєю тяжкою недолею мусили покутувати гріхи розбещеного панства, Шевченко втілив в образі сніжно-білоі, непорочноі „Лілеі“.

Ii мати жила в панських покоях і чогось вона усе

Сердешна журилась
І на (неі), на дитину
Дивилась-дивилась
І плакала.

Та ще вона злого пана кляла-проклинала. Поки й вмерла. А Лілея гралась, забавлялась, виросла у білих палатах і не знала, що вона байстря, що

вона дитина того пана. Далі... звичайна історія... Потім „накрили ії острижену ганчіркою та ще й реготались“. І вмерла вона зімою під тином, а весною процвіла вже

Цвітом при долині, —
Цвітом білим, як сніг білим,
Гай возвеселила.

А люди?

. . . Боже мій! зімою
В хату не пустили,
А весною, мов на диво,
На (неі) дивились;
Дівчаточка заквітчались
І почали звати
Лілеєю — снігоцвітом.
І лілея стала процвітати
. . . . . в гаі, і в теплиці,
І в білих палатах.

Так любити покривджених, так малювати цих страдниць, могла тільки людина великого серця, високоі душевноі гідности.

Захоплюючи проникливим зором поета всі явища світа від украінства й славянства до загалу людности, Шевченко, як бачимо, часто-густо спинявся і над жіночою долею. Жіноті він віддавав силу свого чуття і поезіі. Жива душа поетова мала багато підстав вимагати уваги жіноцтва, коли, звертаючись до його Шевченко казав:

Згадайте, дівчата, вам треба згадать!
Вона вас любила, рожевіі квіти,
І про вашу долю любила співать.

Д. Ткаченко.

Дитячій вік Шевченка і діти в його творах.

Дитячі роки Шевченка минали в звичайних обставинах панщанного селянина 20—30-х років девятнадцятого віку, та ще й з великою семєю. Як уже знаємо, Шевченків батько був селянином пана Енгельгарда з с. Кирилівки, звенигородського повіту, на Київщині. Там і проходив дитячій вік Тарасів.

Невеселі спомини заховала Шевченкова уява про ці його роки. Він каже.

. . . . . В тім гаю,
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою,
Ще молодую, у могилу
Нужда та праця положили;
Там батько, плачучи з дітьми,
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині... а *ми*
Розлізлися межи людьми,
Мов мишенята. Я до школи
Носити воду школярам,
Брати на панщину ходили,
Поки лоби ім поголили,
А сестри... Сестри? Горе вам,
Мої голубки молодиі!
Для кого в світі живете?
Ви в наймах виросли, чужиі,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й помрете.

І Тарас в тій хаті „мучився колись, *його там сльози пролились, найперші сльози*".

Оце перші дужі враження з дитячих літ Шевченкових, що 30 років згодом так виразно повстали в уяві поетовій і викликали тяжкі нарікання.

Здається стало аксіомою, що де злидні — там і діти. Отак було і в семействі Шевченків. Батько Тарасів Григорий Шевченко був жонатий двічі: перше на Катерині Бойківні з с. Моринець, од котрої мав п'ятеро дітей. Тарас між ними був третій. Старшими од його були брат Микита та сестра Катря, а менчі — сестра Орина та брат Йосип. Більшенька сестра вже помогала матері і, як звичайно у селян, мусила ходити за менчим своїм братом Тарасом, бо, обтяженій працею на семью й на пана, матері було не до того, щоб панькатись з дітьми.

Одначе Тарас з любовю згадує, як мати його малого повивала.

. . . . . і в ночі
На свічку Богу заробляла;
Поклони тяжкиї б'ючи,
Пречистій ставила, молила
Щоб доля добрая любила
Ії дитину...

Та, 9 років бувши, Тарас загубив свою добру неню, що ії, ще молодою, усього 32 років, положили в могилу нужда та праця.

Ще за життя матері, доброю пестунею малому Тарасові була старшенька сестричка Катря. Тарасові памьятний той випадок, коли він малим пішов шукати за могилою тих стовпів, на які, як він чув, спірається небо, та-й заблудив. Тоді стрілися йому по дорозі чумаки, що на Кирилівку іхали, й, роспитавши хлоп'я, що само йшло в полі, привезли його до дому.

Вже смеркло, коли Тарас опинився біля свого перелазу. Уся родина сиділа під хатою, вечеряла, а Катря журливо стояла коло причілка, вигляда̀ючи хлопця. Тілько його білява голівка виткнулася з за плоту, як Катря загукала: „Прийшов! прийшов!" Підбігла до його, вхопила круглячка на руки, понесла до хати й посадила вечеряти, сказавши: „сідай вечеряти, приблудо!" Як повечеряли, Катря уклала його спати, перехрестила, поцілувала й знову назвала приблудою. Хлопець заснув з думкою про залізні стовпи. [1])

[1]) Шевченко. Княгиня. Пов.

І мьяка вдача сестри та матері, і іхні ласка та пестощі лишили певні сліди в Тарасовій душі; до останку віку була вона мьяка та ласкава, не вважаючи на все лихо, якого так багато зазнав Шевченко за свій вік, починаючи ще од сирітських років.

Як померла мати, Катря була вже віддана і нікому було пестити Тараса, як було колись. Батько оженився вдруге на вдові з трьома дітьми. В хаті Шевченків повстало справжнє пекло: батько лаявся, діти сварилися та билися, Тарас як більшенький частенько духопелив мачушиного Степанка, а за Степанка вже всипала йому мачуха [1]). Попадало йому й за діло, й без діла.

Років зо три пізніше матері помер і батько Тарасів. Ще за життя він хотів навчити Тараса грамоти й віддав його до школи. Ми вже знаємо, що то за школи були тоді. Якась халупка, де вчив пьяний дяк, одержуючи за вчиття книші, пироги, крашанки. Хлопці гризли увесь час псалтиря, часословця. Іх мало вчили й багато били. То було здебільшого не вчиття, а катування. Били й штурханцями, й указкою, й різками. Що-суботи одних били різками за шкоду, а других били, щоб буба не нашкодили. Шевченко змінив кілька учителів, та наука була скрізь однакова. Часом ще треба було й робити дякові; Тарас носив воду, рубав дрова, топив піч. Він до дна випив гірку. Потім не витримав, вибив різками свого пьяного ката-учителя і втік до Лисянки [2]).

Ще в школі, розказує Шевченко, було:

Таки в учителя — дяка
Гарненько вкраду пьятака
(Бо я було трохи не голе
Таке убоге) тай куплю
Паперу аркуш і зроблю
Маненьку книжечку, хрестами
І везерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую „Сковороду“
Або „Три царіє со дари“.

Ото-ж Тарас і подався до Лисянки спробувати щастя в малярстві. Три дні він носив з Тикича воду дияконові, а побачивши, що й тут наука не з-гірша, як в рідній Кирилівці, подався з Лисянки до Тарасівки. Тут і зовсім не пощастило хлопцеві. Дяк-маляр подивився йому в долоню й сказав, що

[1]) Та-ж повість.
[2]) Чалий. Кониський. Жизнь Шевченка.

він не то що до малярства, а ні до шевства, ні до бондарства не здатний. Тяжко засмутився хлопець і, повернувшись до Кирилівки, став до череди за підпасича [1]).

Та не все-ж лихо та сльози. Десь чимсь і Тарас задовольняв своє мале серденько і набірався чуття, прихильности до краси та природи, любови до людей, бо він же так змалку ще любив ласку та пестощі, так споріднився з природою.

Першою причиною тому була, певне, сама місцина, де жили Шевченки. Увесь той куток Звенигородщини, досить добре змальований в творах другого талановитого письменника з цієї країни Івана Левицького, уявляє гарну місцину з багатою, ріжнобарвною природою: степи, садки, могили і хати, що мов соромливі дівчата в білих сорочках, виглядають з веселого села. От і оселя Тарасова. Велика, стара, біла хата, укрита почорнілою соломою: на причілку яблоня з червонобокими яблуками і тут же круг яблуні веселий Катрин городчик з квітками. А біля воріт стара гиляста верба, а там далі — клуня, садок, левада, яр з журливою течійкою, де купається та хлюпощеться малий Тарас [2]). Цю місцину добре памятає Шевченко. Він згадує собі:

І яр, і поле, і тополі,
І над криницею верба
Нагнулася, як та журба
Далеко в самотній неволі;
Ставок, гребелька, і вітряк
З-за гаю крилами махає;
І дуб зелений, мов козак
Із гаю вийшов та й гуляє
Попід горою; по горі
Садочок темний...

В оцій красі, в цих милих обставинах природніх ще за життя матері вільно блукав Тарас. Тепер він йшов до цієї самої природи з своїм лихом та злиднями. Коли його катували за гроші, що вкрав Степанко, а на його

---

[1]) Чалий. Кониський.
[2]) Княгиня.

вина впала, то Тарас кілько днів переховувався в кущі калини, куди сестра Орина носила йому їсти [1]). Бувши вже в школі у дяка, він ховається в бур'яні,

Щоб не почув хто, не побачив, і там
Виспівує та плаче

Нікому вже було його ні спиняти, ні пестити. От що каже він:

.....як побачу,
Малого хлопчика в селі:
Мов одірвалось од гиллі,
Одно — однісеньке під тином
Сидить собі в старій ряднині...
Мені здається, що се я,
Що це ж то молодість моя.

...Воно без догляду, воно босе, часом ненагодоване, та нічим воно не спинене, вільно блукає собі, братається з природою, з проміння сонця набірається тепла, ласки та любови до цієї самої, до всіх ласкової природи та її краси і до таких самих покривджених долею. Поезія Шевченкова дає силу прикладів надзвичайного почування ім краси природи, надзвичайної чулости до всіх покривджених, до дітей, сиріт, байстрят і покриток.

Він, як той Ярема з його творів, бажає тільки найти спочуття, найти прихильне серце, з котрим можно виплакать лихо.

Він прагнув догляду, уваги, ласки; почував себе або безмірно щасливим, або тяжко нещасним, самотнім сиротою. Саме до цього часу належить його поезія:

Мені тринадцятий минав,
Я пас ягнята за селом.

І от в той час чи так сонечко сяло, чи так йому чого було — йому так любо, любо стало, неначе в Бога. Він заховавсь у бурьяні й почав молитися:

Молюся Богу і не знаю,
Чого маленькому мені
Тоді так приязно молилось,
Чого так весело було.
Господнє небо і село,
Ягня, здається, веселилось,
І сонце гріло — не пекло.
Та не довго сонце гріло,
Недовго молилось...

[1]) Чалий.

Згадалося разом, що він сирота, без батька-матері, кутка-притулку:

Погляну я на ягнята —
Не мої ягнята,
Обернувся я на хати —
Нема в мене хати
Не дав мені Бог нічого!
І хлинули сльози...
Тяжкі сльози...

Хто не знає, як хочеться в таку хвилину тяжкої роспуки доброго слова близької людини, ласки сестри, матері; так хочеться виплакати своє горе, розказати про свої злидні... І от далі росповідає Шевченко:

А дівчина
При самій дорозі,
Недалеко коло мене,
Плоскінь вибірала,
Тай почула, що я плачу:
Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози,
І поцілувала...

Дивна переміна сталася тоді з малим дитячим серцем:

Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало
Моє: лани, гаї, сади...
І ми жартуючи погнали
Чужі ягнята до води.

В серці Тарасовім, не зважаючи на всі пригоди життя, гірке бідування, не замірало добре дитяче серце. І добра, ніжна, ласкава природа України пестила таки душу, не давала ій захряснути в лихій щоденщині. Любов до дітей і сиріт ховалася, росла, викохувалася в дитячому серці і на віки вже в йому лишилася. Бо сироті і те свято велике, що вона „в попа обідала".

У сироти одна обнова, одна радість в житті — це добрість та ласка до неї других людей.

Для Шевченка, вже дорослого:

У нашім раі на землі,
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.

Його чутливе серце мліє, як „наймичка“ Ганна так і пада коло дитини, ніби мати:

В будень і в неділю
Головоньку йому змиє
Й сорочечку білу
Що день божий надіває,
Грається, співає,
Робить возики, а в свято
То й з рук не спускає.

Добра мати у Шевченка он як побивається за дитиною:

Китайкою повивала,
Всіх святих благала,
Та щоб йому талан-долю
Всі святиі слали.
. . . . . .
До схід сонця воду брала,
В барвінку купала,
До півночи колихала,
До світу співала.

Якими пестощами перейнято оповідання Шевченка про Оксану „сироту з Вільшани“ в поемі „Гайдамаки“. Так саме милується Шевченко з „Княгині“, у якоі,

Мов яблочко у садочку,
Кохалась дитина.

Жалем великим перейнята дальша частина поезіі Шевченка, коли не стало на світі княгині:

А сирота іі в селі,
Іі єдиная дитина, —
Мов одірвалось од гиллі:
Не нагодоване і босе,
Сорочечку до зносу носить,
Спеклося бідне на жару,
Лопуцьки ість, ставочки гатить
В калюжах з дітьми у яру...

Шевченко з теплою ласкою звертається до дитини, бо може-б ще Бог зглянувся на неі через материну молитву.

Умийся, серденько! Бо мати
Он дивиться й не пізнає
Межи дітьми дитя своє,
І думає: тебе не стало...
Умийся, серце, щоб пізнала
Тебе, єдиную свою,
І Господа-б благословляла
За долю добрую твою.

Дитяча доля, надто дівоча, тяжко турбує Шевченка. „Маленькій Марьяні“ каже він:

Рости, рости, моя пташка,
Мій маковий цвіте,
Розвивайся, поки твоє
Серце не розбите.

З тим безпорадним становищем панщинного жіноцтва в поезії Шевченка неподільно злучена тяжка доля жінки, матері, покритки і дітей-байстрят, безбатченків.

На кого собаки на вулиці лають?
Хто голий, голодний під тином сидить?
Хто лобуря водить? Чорняві байстрята...
Одна його доля — чорні бровенята,
Тай тих люди заздрі не дають носить.

Його доля гірше собачої, бо собаку

...б'ють і лають, закують в неволю,
Та ніхто про матір його не спита,
А Йвася спитають, заранння спитають,
Не дадуть до мови дитині дожить.

Поезія Шевченка, незвичайна по своїй щирости, в згаданих нами випадках одбила тільки те, що почував Шевченко до дітей. Почуття любови до них не вбили в ньому ні тюрма, ні муштра, ні Арал, ні казарма.

Досить виразно малюють відношення Шевченка до дітей спомини Надії Кібальчич у 2-ій книзі „Киів. Стар.“ 1890 р. Це було в осени року 1860, після розриву Шевченка з Ликерею, з якою він хотів побратися. Ми ж знаємо, як сумно кінчилися ті його заміри. „Після того, оповідає Кібальчич, він бував у нас трохи не що-дня, але завсіди похмурий, мовчазний... Тільки дітей він

любив, як і раніще... Тільки діти трохи розгонили його сум. Як побачить було котру з нас, мене або сестру мою Марусю, тоді ще дівчаток, вхопить на руки, піднесе високо-високо над головою і промовляє з своїми звичайними ласкавими жартами: „Ох, тиж-ж моє манесеньке! Ох, ти-ж моє велике!“ І ми діти дуже любили його. Так було до самої його смерти. А потім... потім ми вже не бачили більше нашого „дядька кобзаря“, сумно кінчає Кібальчич.

Можна-б і ще навести такі випадки із споминів инших людей, але досить і цих, щоб разом з поезіями Шевченка дали вони нам певний його образ.

Ми поминули ще одні події з життя Шевченка за дитячих років, могутній вплив яких він зазнавав на собі. Цей вплив, вплив тяжкої, страдницької і славної минувшини українського народу, ми повинні були угадувати по самих творах поета. Шевченко ярко і пишно, як ніхто в нашій поезії, поставив перед наші очі славні епопеї козацького руху, нелюдсько-тяжкі події часів гайдамацтва, загин козацької волі і зраду старшин і панства. І червоною стягою на всій цій поезії відбилася прихільність Шевченка до вільного козацького життя і щира, палка любов до народу вкраїнського. Де-ж набірався він того натхнення і того почуття? Шевченко сам і не раз дає нам відповідь на це питання в своїх творах. В епілозі до „Гайдамаків„ Шевченко каже:

Давно то минуло, як мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав;
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки, — малими ногами
Ходив я та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили.

А по тих шляхах ще стояли живі свідки минувшини —

Високиі ті могили,
Де лягло спочити
Козацкеє біле тіло,
В китайку повите.

Тут само повітря ще повно було чуток, згадок, думок і пісень про події попереднього часу. Самі могили не німували. По влучному, образному виразу Шевченка, могила —

Свідок слави дідовщини
З вітром розмовляє.

Тут набірався натхнення і Шевченків Перебендя — суто-український співець народній:

Вітер віє — повіває,
По полю гуляє —,
На могилі кобзарь сидить
Та на кобзі грає.
Кругом його степ, як море
Широке, синіє;
За могилою — могила,
А там — тілько мрієє.

Живі були ще й сліпі небораки кобзарі, що ходили по селах та співали добрим людям, як і що діялось на Вкраіні.

Шевченко зазнав ще й безпосереднього впливу близьких йому людей — свідків недавніх подій. В тому-ж епілозі до „Гайкамаків“ Шевченко розказує, як

Бувало в неділю, закривши мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліівщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Гонта ляхів покарав.

І дід почне було оповідати:

Столітніі очі, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як ляхи конали, як Сміла горіла,
Сусіди од страху, од жалю німіли.

А що-ж малий Тарас, що запевне був тут і з захопленням слухав дідові оповідання?

„І мені малому, каже Шевченко, не раз довелось за титаря плакать“. Шевченко з подякою згадує діда за його оповідання:

Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я іі онукам тепер розказав.

Цей вплив людей і обставин за дитячих ще років, якого певні сліди ми бачимо на всьому світогляді Шевченка і поезіі його, ми й хотіли зазначити тут.

Д. Пісочинець.

Свою Україну люблять, любіть її...
Т. Шевченко

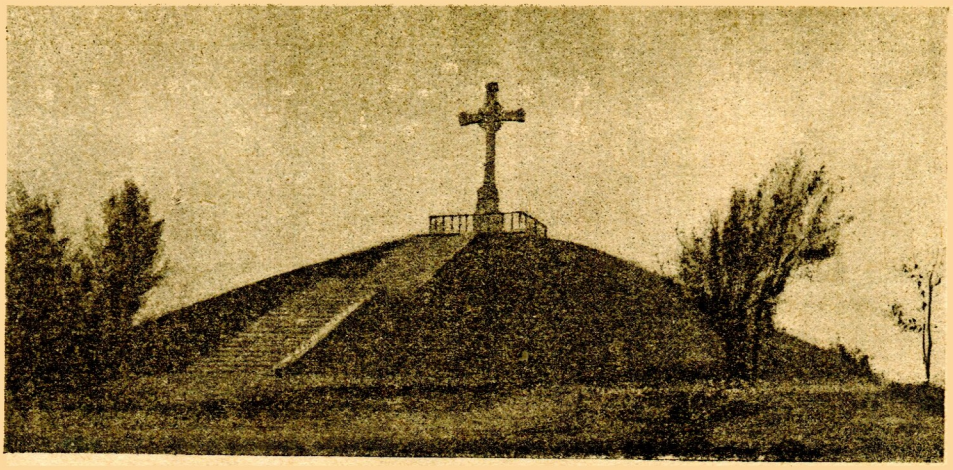

Могила Шевченка в теперішнім вигляді.

Вірші, присвячені пам'яти Т. Шевченка.

Т. Шевченкові.

Гарно твоя кобза грає,
Любий мій земляче!
Вона голосно співає,
Голосно і плаче.
І сопілкою голосить,
Бурею лютує,
І чогось у Бога просить,
І чогось сумує.
Ні, не люде тебе вчили:
Мабуть, сама доля,
Степ та небо, та могили,
Та широка воля!
Мабуть, часто думка жвава
Труни роскривала,
І козацька давня слава,
Як сонечко сяла;
І вставали з домовини
Закуті в кайдани
Вірні діти України:
Козаки й гетьмани.
І святі кістки біліли
Спалених в Варшаві
І могили крівавили
Прадіди безглаві.
Мабуть, ти учивсь співати
На руінах Січі,
Де ще рідна наша мати
Зазирає в вічі;
Де та бідна мати просить
Кожну душу щиру,
Хто по світу кобзу носить,
Щоб співали миру
Про казацтво незабутнє,
Вірне, стародавнє,
Про життя козацьке смутне —
Смутне, але славне.
Знаю ж, братіку рідненький,
Як учивсь ти грати:
Ти послухав теї неньки —
Та й став нам співати.

А. Афанасьевъ-Чужбинський.

На похорон Тараса Шевченка.

Сподівалися Шевченка
Сей год на Вкраіну,
А діждалися побачить
Його домовину.

Стоіть в Каневі в Соборі
Вся квітками ввита,
По-козацьки китайкою
Червоною вкрита.
Ідуть люде, перед нею
Поклон покладають
І за душу Кобзареву
Господа благають.
Скільки виплакав він горя
Гіркими сльозами,
Скільки виспівав печалі
Віщими словами!
Все бажалось йому волі
Для свого народу —
І не діждав того часу,
Як дійшла свобода!
У столиці над Невою
Його поховали,
Честь великую і славу
Йому воздавали.
Тяжко ж йому на чужині
І в вінку лавровім:
Дума рвалась на Вкраіну
К горам наддніпровим.
„Там широко, там весело
Од краю до краю!“—
Так співав він над Невою
У великім жалю.
Із могили домовина
На світ піднялася.
Через Москву, через Київ
Сюди донеслася.
На Симона на Зілота
Задзвонили в дзвони,
Стали править Кобзареві
Нові похорони.
От несуть його на марах
З Собору під гору,
Де старий Дніпро Славута
Іде по простору...
Уволили твою волю,
Українські діти —
На Чернечу несуть гору,
Де хотів ти жити.
Уволили твою волю
Друже незабутній,
І по смерти, як при жизні,
Твій путь многотрудний!
Ходять хмари кругом сонця;
Вітер подихає;
Шумить Дніпро під човнами, —
Тебе провожає.
Везуть тебе простим возом
До нової ями,
Везуть хлопці і дівчата
Кручами, ярами.
Перед тебе червоними
Корогвами має...
„Христос Воскрес!“—хор церковний
До гробу співає.
От і стали всі круг тебе
На горі Чернечій.
Чи ти чуєш людський гомін,
Надгробниі речі?
Чи ти чуєш „вічну память“
Тобі возгласили,
Брати й сестри над тобою
Знов заголосили.
Плачуть, тужать твої други,
Весь народ сумує,
Сиплють землю тобі й кажуть:
„Нехай він царствує!“
Прощай, славний наш Тарасе,
Прощай, милий брате!
Справді лучче в своій землі
І кісткам лежати!

М. Максимович.

На смерть Т. Шевченка.

Вийшов місяць на могилки
З неба подивитись,

Кругом глянув ясним оком,
Став чогось журитись...
Далі в хмару загорнувся,
Не схотів світити;
За ним й зірки поховались,
Як за батьком діти.
Ніч, мов ворон, чорна стала,
Хмари скрізь блукають,
Вітри буйнії з хрестами
Сумно розмовляють...
Чого ж місяць, чого ясний
Хмарами закрився?
Чого вітер, чого буйний
Грізно росходився?
— Місяць бачив, як учора
Могилу копали,
І в могилу домовину
Стиха опускали...
Зачинилось в Україні
Покутне віконце!
Заховалось під землею
Українське сонце!
Умер Кобзарь! Його пісні
Більше не греміти...
І став вітер на могилі
Сумно голосити...
То завиє, то застогне,
Жалібно заллється:
Наче сокіл, об могилу
Крилами заб'ється.
Б'ється, квилить, свіжу землю
З могили змітає,—
Мовить: „встань мій вільний брате!"
Ні! не дочуває!...
Спи, Тарасе, тихо тихо,
Поки Бог разбудить;
Твого ж слова в Україні
Повік не забудуть.

О. Кониський.

На смерть Шевченка.

Поховали... тихесенько
Україна плаче...
Поховали дух великий
І серце горяче;
Поховала наша мати
Найкращого сина,—
„Вічну память" заспівала
Уся Україна.
Ні, не всього поховали
Тебе на чужині,—
Твое слово животворне
Живе на Вкраіні;
Твоя дума, твоя пісня
По вік не загине,
Поки буде рости-жити
Козацька дитина;
Твоє слово ізмалечку
Повитвердять діти:
Будеш з ними зеленіти
Український квіте!
Теє жито, що посіяв,
Зійде,— жати будем.
Розбудив єси нас, батьку...
Тебе не розбудем.

В. С. Кулик.

На роковини Шевченка.

Колись нашу рідну хату
Темрява вкривала,
А чужа сусідська хата
Світлами сіяла.
Та минав ти, наш Кобзарю,
Чужіі пороги,
Орав свою вбогу ниву
Рідні перелоги.
Гомоніла твоя кобза
Гучною струною,
В кожнім серці одбивалась
Чистою луною.
Спочиваєш ти, наш батьку,
Тихо в домовині

Та збудила твоя пісня
Думки на Вкраіні.
Хай же промінь твоіх думок
По-між нами сяє,—
„Огню искра великого“
Повік не згасає!
Щоб між нами не вгасало
Проміння величне,
Ти „поставив на сторожі“
Своє слово вічне.
Ми, як ти, минати будем
Чужіі пороги,
Орать будем своі ниви,
Рідні перелоги.

Леся Украінка.

На роковини смерти Т. Шевченка.

Умер поет! І струни голосні
Порвалися, замовкнули навіки.
Ми стали сиротами, і, сумні,
Ми понесли у серці жаль великий
І довго плакали... І от тепер
Що-року згадуєм сумну пригоду.
Але чи справді вмер він?—Ні--не вмер!
Поет живе в серцях свого народу,
Иого душа в святих його словах
Одбилася акордами смутними;
Вона живе, витає про-між нас
Надією на щастя, на свободу;
Любить народ навчає кожний час,—
Поет живе в серцях свого народу!..
Поет живе, ми слухаєм його:
Ми чуєм заповіт його священний,—
Учитися, кохати край стражденний,
І не цуратись рідного, свого.
І всі ми, скільки є, в душі своій
Клялись тих дум не зраджувати зроду,
І справдимо ми заповіт святий,—
Поет живе в серцях свого народу!..

В. Самійленко.

На роковини.

Не він один її любив.
Віддавна Украіну
Поети славили в піснях,
Немов красу-дівчину.
Від неі переймали сміх,
І жарти, і таночки,
Її байки, немов квітки,
Сплітали у віночки.
Той в ній давнину покохав,
Той мрію молоденьку,—
Він перший полюбив її,
Як син кохає неньку.
Хоч би була вона стара,
Сумна, змарніла, бідна,—
Для сина вірного вона
Єдина, люба, рідна.
Хоч би була вона сліпа,
Каліка, недоріка,—
Мов рана, ятриться в ньому
Любов його велика.
Вкраіна бачила не раз,
Як тії закоханці
Над вечір забували все,
Про що співали вранці.
І, взявши дар від неі, йшли
До иншоі в гостину;
Вони не знали, що то є
Любити – до загину.
Він перший за свою любов
Тяжкі достав кайдани,
Але до скону їй служив
Без зради, без омани.
Усе знесла й перемогла
Його любови сила.
Того ж великого вогню
І смерть не погасила.

Леся Украінка.

Українська мова.

(Пам'яти Т. Шевченка.)

Діамант дорогий на дорозі лежав,—
Тим великим шляхомъ люд усякий минав,
І ніхто не пізнав діаманта того.
Йшло багато людей і топтали його.
Але раз тим шляхом хгось чудовий ішов,
І в пилу на шляху діамант він знайшов.
Камінець дорогий він одразу пізнав
І додому приніс, і гарненько, як знав,
Обробив, обточив дивний той камінець,
І уставив його у коштовний вінець.
Сталось диво тоді: камінець засіяв
І промінням ясним всіх людей здивував,
І палючим огнемъ кольористо блищить,
І проміння його усім очі сліпить.
Так в пилу на шляху наша мова була,
І мислива рука ії з пилу взяла.
Полюбила ії, обробила ії,
Положила на ню усі сили свої,
І в народній вінець, як в оправу, ввела,
І, як зорю ясну, вище хмар піднесла.
І на злість ворогам засіяла вона,
Як алмаз дорогий, як та зоря ясна.
І сіятиме вік, поки сонце стоіть,
І лихим ворогам буде очі сліпить.
Хай же ті вороги поніміють скоріш,
Наша ж мова сія що години ясніш!
Хай коштовним добром вона буде у нас,
Щоб і сам здивувавсь у могилі Тарас,
Щоб, поглянувши сам на створіння своє,
Він побожно сказав: „Відкіля нам сіє!"

В. Самійленко.

Т. Шевченко.

Я знав забутий пишний храм,
Давно покинутий жерцями,
Що продались чужим богам;
Стояв він сумно перед нами.
І не було в ньому одправ,
І не курилось фиміаму,—
Бо ворог злий печать поклав
На дверях замкненого храму...
А щоб ніхто з людей не смів
Із храму знять замок печати,
Він смертю й дзвоном кайданів
Велів невільників лякати...
І йшли часи... і повний мли
Стояв той храм без жертви Богу,
І зела буйні поросли
До нього втоптану дорогу.
Але прийшов і правди час...
З'явивсь юнак, мов сталлю скутий,
І знять з народу гніт образ
Пішов під рідний храм забутий,
І хоч на камені ступнів
І впав він жертвою тяжкою,
Але той храм за-для братів
Одкрив він власною рукою.
І нині ходим ми в той храм
І там, свободи вірні діти,
Складаєм гимн тому, хто нам
Дав змогу в рідний храм ходити.

Ів. Стешенко.

На Чернечій горі.

Ой на горі, на Чернечій,
Висока могила,
Цю могилу, гей, високу
Весна цвітом вкрила.
Під горою славутиця—
Дніпро кручі миє...
А на горі круг могили
Гаєм зеленіє.

Гей, на горі, на могилі
Знісся хрест високо...
А навколо неосяжний
Степ заліг широко.

„Тут лани широкополі
І Дніпро, і кручі"..,
А з могили видно й чути,
Як реве ревучий.

Гей, шмат видно України
Навколо, широко!
Благословля цю небогу
Хрест, знятий високо.

Благослови ж нашу долю
І працю, і волю,
Наш дорібок, нашу справу
І добрую славу.

Гей, на горі, на Чернечій,
Гаєм зеленіє...
А від степу, з нив широких
Тихий вітер віє.

Вітер віє, повиває,
Пахощі розносить;
На могилу теплий дощик
Тихесенько росить.

Чи то дощик, чи то сльози
Так росять козачі—
За тобою так, Тарасе,
Україна плаче.

* * *

Прилинули дві зозулі
Та на гілках сіли
На галузках, на зелених
Побіля могили.

Гнуться гілки та хитають,
Гнуться тонесенькі;
Дві зозулі закували,
Мов сестри рідненькі.

Одна сіла на схід сонця,
З заходу другая;
Одна кує, немов плаче,
Друга спомогає...

Мов рідненькиі сестриці,
Сумно закували,
І до долу так смутненько
Крильця попускали.

Одна в головах могили
Кує, мов горює,
А в ногах другая сіла
Та й сестрі вторує.

Не зозульки кують сумно
На славній могилі—
Прилинули дві сестриці
Та й заголосили.

Похилились на могилі,
Впавши на коліна—
Галичина тут сумує,
Плаче Україна.

П. Конопацький.

Шевченкове свято 1914 року.

Нижче наводимо три вірші. О Олеся, Петра Стаха та Л. Старицькоі-Черняхівськоі, присвячені, цьому святові.

Утиски проти українського руху з боку царського уряду, на які ніколи не бракувало, починаючи з 1907 року, все збільшувалися і досягли найвищої точки напередодні і підчас самої війни.

У 1914 році Україна вперше святкувала день народження Кобзаря. Це були 100 роковини Його народження.

Україна, Галичина й скрізь по инших землях, де живуть українці—в Америці, Азиї та ин., готувалися до урочистого святкування цього Великого Національного Юбилею.

На це, антинароднє царське правительство вжило з свого боку заходів. Почалися труси, арешти; вечори, концерти, вистави, засідання, лєкції були заборонені; „святєйшій" Синод заборонив попам

правити панахиди. А на могилі Шевченковій, на горі Чернечій, - як оце бачимо,—замісць тисяч паломників—три поліцаї стережуть Славу України.

Але ті сподівання, які ворожі українському народу сили, покладали на заборону Шевченкового свята, не справдилися. Навпаки, це викликало надзвичайне піднесення всього українського громадянства, збудило його від сплячки і цим сприяло величезному зростові революційних національних настроїв, що вибухли з такою силою під час нинішньої Революції.

Оці три вірші добре з'ясовують настрій України під час переслідувань 1914 року.

Могила Шевченка 25 лютого 1914 року.

Л. Старицька-Черняхівська.

Без свічок, без кадил і без співів сумних
Лиш в тяжкій, нерозважній журбі
Возгласимо самі ми в серцях мовчазних
Вічну пам'ять, Кобзарю, тобі!

Вічну пам'ять любові безмірній твоїй,
Вічну пам'ять пекучим сльозам,
Вічну пам'ять душі бездоганній, святій,
Вічну пам'ять безсмертним словам.

І заступниця всіх, всіх скорбящих, сумних,
Всіх знеможених гнітом важким
Хай окриє тебе у оселях ясних
Омофором пречистим своїм!

В храми ясні, святі нам не вільно ввійти,
Нам не вільно в палких молитвах
Скарги-жалі сплести й хоч на хвилю знайти
Відпочинок у ревних сльозах.

Ми з глибоким жалем в катакомби підем
І знайдем там братерські хрести:
Молитви в катакомбах палають вогнем
І руйнують поганські світи!

О. Олесь.

На нивах зелених, в долинах, на луках,
Побожно зривали ми рідні квітки,
І в тузі солодкій і в радісних муках
На свято велике сплітали вінки.
І йшло нас на свято багато, багато,
І скілько несли ми квіток і пісень...
І як же не йти нам? Се наше вже свято,
Се наше вже сонце, се наш уже день!
І так ми шуміли, як гірські потоки,
І так ми шуміли, як гірські ліси...
А діти цвіли, як квітки синьоокі,
Як кобзи, дзвеніли у їх голоси.
І ось ми підходим з квітками, з вінками,—
І з жаху... неначе стаєм неживі...
Зачинена брама, стоять біля брами,
Вартують, чекають на нас вартові.
І тиша настала... Широка, як море,
Глибока, як туга, холодна, як жах...
... Дивилися діти, вдивлялися в горе,
І іскри світили в дитячих очах.
А тиша росла, разросталась, німіла,
Плила, як повітрє без крику, без слів....
І наша образа по світу гриміла,
Як гуркіт далеких громів!

Петро Стах.

Заревуть дзвініці
В Україні,
Завиє голодний
Звір в пустині.
Т. Шевченко.

Сонце сходить в хмарах чорних.
Крячуть круки. Виють пси.
Зграї марищ, снів потворних
Гинуть в чарах необорних,
Гинуть ночи голоси.
У промінних злототканих
Доля мрія занялась,
В співах волі довгожданих,
В хвилях щастя пожаданих
Степом-лугом розлягалась.
Хай ще крячуть чорні круки,
Хай лихі ще виють пси
І сичать в тернах гадюки —
Не спускай в несилі руки,
Палу серця не гаси!
В почуваннях щастя-долі
Без вагань, без каяття
Встануть з нами духом кволі,
Встануть з нами до життя —
Сонце сходить — сонце волі...

Вибрані твори Шевченка.

Думи моі, думи моі,
Лихо міні з вами!
На що стали на папері
Сумними рядами?

Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?

Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали сльози — чом не затопили?
Не винесли в море, не розмили в полі?
Не питали б люди, що в мене болить,
Не питали б, за що проклинаю долю,
Чого нужу світом... „Нічого робить!“ —
Не сказали б на сміх...
. . . . . .

Думи моі, думи моі,
Квіти моі, діти;
Виростав вас, доглядав вас, —
Де ж міні вас діти?
В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну,
По під тинню, сиротами,
А я — тут загину.
Там найдете щире серце
І слово ласкаве,
Там найдете щиру правду,
А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моіх діток нерозумних,
Як свою дитину!

(1839)
Петербург.

Н. В. Гоголю.

За думою дума роєм вилітає:
Одна давить серце, друга — роздирає,
А третяя тихо-тихесенько плаче
У самому серці — може й Бог не бачить.

Кому ж її покажу я.
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглохли, похилились
В кайданах — байдуже!...
Ти смієшся, а я плачу,
Великій мій друже!
А що вродить з того плачу?
Бурьян, мабуть, брате!
Не заревуть в Україні
Вольниі гармати,
Не заріже батько сина,
Своєі дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраіни.
Не заріже: викохає
Тай продасть в різниці
Москалеві... Се-б-то, бачиш,
Лепта удовиці
Престолові, „отечеству“
Та Німоті плата...
Нехай, брате! А ми будем
Сміятись та плакать.

1844 30 XII.
Петербург.

Суботів.

Стоіть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України —
Широка, глибока.
Ото церква Богданова
Там-то він молився,
Щоб Москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоій, Богдане!
Не так воно сталось:
Москалики, що зустріли,
То все очухрали, —
Могили вже розривають,
Та грошей шукають;
Льохи твоі розкопують
Та тебе ж і лають,
Що й за труди не находять...
Отак-то, Богдане!

Занапастив-єси вбогу
Сироту Вкраіну!
За те ж тобі така дяка...
Церкву-домовину
Нема кому полагодить!
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задавила,—
Байстрюки Єкатерини
Сараною сіли.
Отаке то, Зіновію,
Олексіїв друже
Ти все оддав приятелям,
А ім і байдуже!
Кажуть, бачиш, що „все-то те
Таки й було наше,
А що ми тілько наймали
Татарам на пашу
Та полякам“... Може й справді!
Нехай і так буде!
Так сміються ж з України
Сторочніі люди...
Не смійтеся, чужі люди!
Церква домовина
Розвалиться, а з-під неі
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!

1845. 21. X.
Миргород.

С о н.

Дух истины, его же мір не может пріяти, яко не видит его, ниже знает его.
Іоан гл. XIV, ст. 17.

У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать із собою,
Взять у домовину;
Той тузами обірає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата;
А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться,
Вижде нещасливий
У тебе час, та й запустить
Пазурі в печінки, —
І не благай: не вимолять
Ні діти, ні жінка;
А той, щедрий та роскішний,
Все храми мурує,
Та „отечество“ так любить,
Так за ним бідкує,
Та так з його сердешного,
Кров, як воду, точить!..
А братія мовчить собі
Витріщивші очі,
Як ягнята: „Нехай!“ каже.
„Може так і треба“.
— Так і треба! Бо немає
Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте,
Та якогось раю
На цім світі бажаєте...
Немає! немає!
Шкода й праці! Схаменіться:
Усі на цім світі, —
І царята і старчата, —
Адамові діти!
І той, і той... А що ж то я?
— Ось-що, добрі люди:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень;
А вам нудно, жалкуєте —
Єй Богу, не чую!

І не кричить! — Я свою пью,
А не кров людськую.

Отак, ідучи по-під тинню
З бенкету пьяний у-ночі,
Я міркував собі йдучі,
Поки доплентавсь до хатини.
А в мене діти не кричать
І жінка не лає, —
Тихо, як у раі,
Усюди божа благодать:
І в серці, і в хаті.
Ото-ж я ліг і спати;
А вже підпилий як засне,
То, хоч коти гармати,
І усом не моргне.

Та й сон-же, сон, на причуд дивний
Міні приснився:
Найтверезійший би упився,
Скупий Жидюга дав би гривню,
Щоб позирнуть на ті дива;
Та чорта з два!
Дивлюсь: так, буцім то сова
Летить лугами, берегами,
Та нетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами.
Та байраками;
А я за нею, та за нею,
Лечу й прощаюся з землею.

— „Прощай, світе! Прощай, земле,
Неприязний краю!
Свої муки, свої люті
В хмарі заховаю.
А ти, моя Україно,
Безталанна вдово!
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову,
На розмову тиху, сумну,
На раду з тобою;
О-півночі падатиму
З чистою росою.
Порадимось, посумуєм,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово небого!
Годуй діток: жива правда
У Господа Бога!“

Лечу... Дивлюся — аж світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаі
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє;
Степи, лани мріють;
Між ярами над ставами
Верби зеленіють;
Сади рясні похилились;
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють в полі.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Ранньою росою,
Вмивається, красується,
Сонце зустрічає, —
І нема тому починку,
І краю немає.
Ніхто його не додбає
І не розруйнує,
І все-то те... Душе моя!
Чого-ж ти сумуєш?
Душе моя убогая!
Чого марно плачеш?
Чого тобі шкода?

Хіба ти не бачиш?
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися! А я полечу
Високо високо за синіі хмари:
Немає там власти, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть.

Он глянь, — у тім раі, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, — бо нічим обуть
Панят недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину, —
Єдину надію! — в військо оддають,
Бо його бач, трохи... А он де під тином
Опухла дитина голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне.
А он — бачиш? Очі, очі!
На що ви здалися?
Чом ви з-малку не висохли,
Слізьми не злилися?
То покритка по-під тинню
З байстрям шкандибає, —
Батько й мати одцурались,
Й чужі не приймають,
Старці навіть цураються...
А панич не знає:
З двадцятою, недолюдок,
Душі пропиває.
Чи Бог бачить із за хмари
Наші сльози, горе?
Може, й бачить, та помога —
Як і оті гори
Предковічні, що политі
Кровію людською!..
Душе моя убогая,
Лишенько з тобою!
Упьємося отрутою,
В кризі ляжем спати,
Пошлем думу аж до Бога,
Його роспитати:
Чи довго ще на цім світі
Катам панувати?
Лети ж, моя думо, моя люта муко!
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Своє товариство! Ти з ними росла,
Ти з ними кохалась; іх тяжкиі руки
Тебе повивали. Бери ж іх, лети,
Та по всьому небу орду розпусти!
Нехай чорніє, червоніє,
Полумям повіє,
Нехай знову ригá змія,
Трупом землю криє.
А без тебе я де-небудь
Серце заховаю.
А тим часом пошукаю
На край світа раю.

І знов лечу по-над землею,
І знов прощаюся я з нею.
Тяжко матірь покидати
У безверхій хаті,
А ще гірше дивитися
На сльози та лати.
„І вороги й не-вороги,
Прощайте! В гості не приіду.
Упивайтесь, бенкетуйте!
Я вже не почую, —
Один собі на вік-віки
В снігу заночую.
І поки ви дознаєтесь,
Що ще єсть країна
Неполита слізьми, кровью,
То я одпочину,
Одпочину...“
. . . . . .
І знов лечу. Земля чорніє.
Дрімає розум, серце мліє,
Дивлюся: хати над шляхами, —
То город із стома церквами.
. . . . . .
. . . . . От пішов я
Город озирати.
Там ніч, як день. Дивлюся я:
Палати, палати
По-над тихою рікою,
А берег обшитий
Увесь каменем. Дивуюсь,
Мов несамовитий:
Як то воно зробилося
З калюжі такоі

Таке диво! Отут крови
Полито людської
І без ножа! По тім боці
Твердиня й дзвініця
Мов та швайка загострена,—
Аж чудно дивиться,
І дзигарі теленькають.
От я повертаюсь—
Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває.
А на коні сидить охляп,
У свиті—не свиті,
І без шапки; якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує,—от-от річку,
От от перескочить.
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Загарбати. Хто ж се такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
„*Первому—Вторая*"
Таке диво поставила.
Тепер же я знаю:
Се той *Первий*, що розпинав
Нашу Україну,
А *Вторая* доконала
Вдову сиротину.
Кати, кати, людоіди!
Наілись обоє
Накралися! А що взяли
На той світ з собою?
Тяжко, тяжко міні стало,
Так, мов я читаю
Історію України.
Стою, заміраю.
А тим часом тихо, тихо
Та сумно співає
Щось такеє невидиме:
„Із города, із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію.
А мене послали
У столицю з козаками
Наказним гетьманом.
О, Боже мій милосердний!
О, царю поганий!
Царю проклятий, неситий
Гаспиде лукавий!
Шо ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними кістками!
Поставив столицю
На іх трупах катованих
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах!... Царю, царю!
І Бог не розсудить
Нас з тобою: кайданами
Скований зо мною
На вік віки. Тяжко міні
Вітать над Невою!
України далекої,
Може, вже немає...
Полетів би, подивився,
Так Бог не пускає.
Може, Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море? розкопала
Високі могили,
Нашу славу? Боже милий!
Зжалься, Боже милий!

Та й замовкло Дивлюся я:
Біла хмара криє
Сіре небо; а в тій хмарі—
Мов звір в гаї виє.
То не хмара,-- біла пташка
Хмарою спустилась
Над царем тим мусянжовим,
І заголосила:
„І ми скована з тобою,
Людоіде, змію!

На страшному на судищі
Ми Бога закриєм
Од очей твоіх неситих.
Ти нас з України
Загнав голих і голодних
У сніг на чужину
Та й порізав, а з шкур наших
Собі багряницю
Пошив жилами твердими,
І заклав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате
Проклятий, проклятий!“

Розлетілись, розсипались.
Сонечко вставало;
А я стояв, дивувався
Так, аж страшно стало.
Уже вбогі ворушились,
На труд поспішали,
І москалі на розпуттях
Уже муштрувались.
По край улиць поспішали
Заспані дівчата,
Та не з дому, а до-дому:
Посилала мати
На цілу ніч працювати,
На хліб заробляти.
А я стою, похилившись,
Думаю, гадаю:
„Як-то тяжко той насушний
Люди заробляють!“

От і братія сипнула
У сенат писати
Та підписувать, та драти
І з батька і з брата,
А між ними і землячки
Де-де поглядають;
По московськи так і чешуть,
Сміються та лають
Батьків своіх, що з малечку
Цвенькати не вчили
По німецьки, а то тепер
І кисни в чорнилі...
Пьявки, пьявки! Може, батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московськоі мови!...
Україно, Україно!
Отсе твоі діти,
Твоі квіти молодиі,
Чорнилом политі,
Московською блекотою,
В німецьких теплицях
Заглушені. Плач Вкраіно,
Бездітна вдовице!
. . . . . .

1844. 8. VIII.
Петербург.

Кавказ.

(Якову де-Бальмену).

„Кто дастъ главѣ моей воду и очамъ моимъ источникъ слезъ, и плачуся день и нощь о побіенныхъ.
Іеремія, гл. IX, ст. 1.

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію политі;
Спокон-віку Прометея
Там орел карає
Що день божий довбе ребра
Й серце розбиває;
Розбиває, та не виньє
Живущої крови, —
Воно знову оживає,
І сміється знову.
Не вмірає наша правда,
Не вмірає воля;

І неситий не виоре
На дні моря поля,
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великаго Бога.

Не нам на прю з Тобою стати,
Не нам діла Твої судить:
Нам тілько плакать, плакать, плакать,
І хліб насущний замісить
Кровавим потом і сльозами.
Кати знущаються над нами,
А правда наша пьяна спить!

Коли вона прокинеться?
Коли одпочити
Ляжеш, Боже утомлений,
І нам даси жити?
Ми віруєм Твоїй силі
І Слову живому,
Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклоняться всі язики
Во віки і віки.
А поки-що течуть ріки,
Кривавії ріки!..

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію политі!

Отам-то Милостиві Ми,
Ненагодовану і голу,
Застукали сердешну волю
Тай цькуємо.. Лягло кістьми
Людей муштрованих чимало.
А сльоз? а крови? Напоїть
Всіх імператорів-би стало,
З дітьми і внуками втопить
В сльозах удових... А дівочих,
Пролитих нишком серед ночі?
А матерніх гарячих сльоз,
А батьківских, старих, кривавих?
Не ріки, — море розлилось,
Огненне море!.. Слава, слава
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям!
Слава!
І вам слава, сині гори,
Кригою окуті,
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті!
Борітеся — поборете:
Вам Бог помогає;
За вас сила, за вас воля
І правда святая!

„Чурек і сакля — все твоє, —
Воно не прошене й не дане, —
Ніхто не візьме за своє,
Не поведе тебе в кайданах.
У нас .. На те письменні ми,
Читаєм Божиї глаголи,
І од глубокої тюрми
Та до високого престола
Усі ми в золоті — і голі,
До нас в науку! Ми навчим,
По-чому хліб і сіль по-чім...

Ми, крий нас Боже, не погани, —
Ми настоящі християни:
У нас і храми, і ікони,
Усе добро, сам Бог у нас!
Нам тілько сакля очі коле:
Чого вона у вас стоїть,
Не нами дана? Й чом ми вам —
Чурек же ваш, та вам не кинем,
Як тій собаці? Й чом ви нам
Платить за сонце не повинні!..
Тай тілько-ж то!..
Ми малим ситі! — А за те,
Як би ви з нами подружились,
Багато-б де чого навчились.
У нас же й світа! Як на те —
Одна Сібір неісходима!
А тюрем? люду? Що й лічить!
Од Молдаванина до Фінна —
На всіх язиках все мовчить...

Бо благоденствує!.. У нас
Святую библію читає
Святий чернець, і научає,
Що царь якийсь-то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе!
А друга вбив — тепер на небі!
От бачите, які у нас
Сидять на небі!

Ви ще темні,
Догматами не просвіщенні!
У нас навчіться! В нас дери,
Дери та дай,
І прямо — в рай,
Хоч і рідню всю забери!
У нас — чого-то ми не вмієм?
І зорі лічим, гречку сієм,
Французів лаєм, продаєм
Або у карти програєм
Людей, — не Негрів, а таких,
Таки хрещених, та — простих.
Ми не Гішпане! Крий нас, Боже,
Щоб крадене перекупать,
Як ті Жиди: ми по закону!"...

По закону апостола
Ви любите брата?
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону:
Дочці на кожушок,
Жінці на патинки,
Байстрюкові на придане,
Собі-ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!

За кого-ж Ти розпинався
Христе, Сине Божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини? чи, може,
Щоб ми з Тебе посміялись?
Воно так і сталось!

Храми, каплиці і ікони,
І ставники і мірри дим,
І перед образом Твоїм
Неутомимиї поклони —
За кражу, за війну, за кров, —
Щоб братню кров пролити, просим,
А потім в дар Тобі-ж приносим
З пожару вкрадений покров...
Просвітились!.. Та ще хочем
Других просвітити,
Сонце правди показати
Сліпим, бачиш, дітям.
Все покажем, — тілько дайте
Себе в руки взяти:
Як і тюрми мурувати,
Кайдани кувати,
Як носить їх, і як плести
Кнути узловаті,
Як лягати і як спину
Під них підставляти, —
Всьому навчим! Тілько дайте
Взяти свої гори, —
Останнії, бо взяли вже
І поле, і море!
І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове любий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, — не чорну; довелось запить
З московської чарки московську отруту.
О друже. мій добрий, друже незабутній!
Живою душою в Украйні вітай;
Літай з козаками по-над берегами,
Розриті могили в степу наглядай,
Заплач з козаками дрібними сльозами,
І мене з неволі в степу виглядай!
А поки-що — мої думи,
Моє люте горе,
Сіятиму: нехай ростуть
Та з вітром говорять...
Вітер тихий з України
Понесе з росою
Тії думи аж до тебе.

Братньою сльозою
Ти їх, друже, привітаєш,
Тихо прочитаєш, —
І могили, степи, гори,
І мене згадаєш.

1845. 18, XI.
Переяслав.

До мертвих і живих і ненарожденних земляків моіх

в Україні і не в Україні сущих, моє дружнєє посланіє.

„Аще кто речетъ, яко люблю Бога, а брата своего ненавидитъ, ложь есть".
(Соборн. посланіе апостола Іоанна, гл. IV, ст. 20).

І світає, і смеркає,
День божий минає,
І знову люд потомлений,
І все спочиває.
Тілько я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає;
Оглухли, не чують,
Кайданами міняються,
Правдою торгують,
І Господа зневажають, —
Людей запрягають
В тяжкі ярма; орють лихо,
Лихом засівають...
А що вродить? Побачите,
Які будуть жнива!
Схаменіться, недолюдки,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою Вкраїну;
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тілько
На чужому полі...
В своїй хаті — своя правда,
І сила, і воля!

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра;
А ви претеся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого, волі, волі,
Братерства братнього... Найшли,
Несли, несли з чужого поля,
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Тай більш нічого... Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді покланялись,
І хилитесь, як і хилились,
І знову шкуру дерете
З братів незрячих, гречкосіїв,
І сонця правди дозрівать
В німецкі землі, у чужиї,
Претеся знову. Як-би взяли
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тоді б зостався сиротою
З святими горами Дніпро!

Ох, як би то сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати не ридала,
Не чули б у Бога вашої хули;
І сонце б не гріло смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі;
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою...

Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде:

Розкуються незабаром
Заковані люди;
Настане суд, заговорить
І Дніпро, і гори,
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... і не буде
Кому помагати:
Одцурається брат брата
І дитини мати;
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І на-віки прокленетесь
Своїми синами.
Умийтеся! образ Божий
Багном не скверніте!
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі
На те тілько, щоб панувать, —
Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко-глибоко...
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засудять, — і премудрих
Немудрі одурять.

. . . . . .

Доборолась Україна
До самого краю
Гірше Ляха свої діти
Її розпинають;
Замість пива — праведную,
Кров із ребер точать, —
Просвітити, кажуть, хочуть
Материнські очі
„Современними огнями“,
Повести за віком,
За німцями недоріку,
Сліпую каліку.
Добре! Ведіть, показуйте!
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати!
Показуйте! За науку —
Не торгуйтесь! — буде
Материнська добра плата:
Роспадеться луда
На очах ваших неситих;
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих...
Учітеся, брати мої!
Думайте, читайте,
І чужому научайтесь, —
Свого не цурайтесь:
Бо хто матірь забуває,
Того Бог карає,
Чужі люде цураються,
В хату не пускають,
Свої діти — як чужиї,
І немає злому
На всій землі безконешній
Веселого дому.

. . . . . .

Обніміте ж, брати мої
Найменшого брата —
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати!
Благословіть дітей своїх
Твердими руками,
І обмитих поцілуйте
Вольними устами!
І забудеться срамотня
Давняя година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ, ясний, невечірній,
Новий засіяє...
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

1845. 14/XII.
Вьюнища.

Лілея.

„За-що мене, як росла я,
Люди не любили?
За що мене. як виросла,
Молодую вбили?
За що ж вони тепер мене
В палатах вітають,
Царівною називають,
Очей не спускають,
З мого цвіту дивуються,
Не знають, де діти?
Скажи ж міні, мій братіку,
Королевий цвіте!“
— „Я не знаю, моя сестро!“
І цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно рожеву
До білого, пониклого
Личенька лілеї.
Сам Господь вітав над ними
І творив святеє
Землі грішній... І лілея
Росою-сльозою
Заплакала і сказала:

— „Брате мій! З тобою
Ми давно вже кохаємось,
А я й не сказала,
Як була я людиною,
Як я мордувалась...
Моя мати — чогось вона
Сердешна журилась,
І на мене, на дитину
Дивилась-дивилась
І плакала. Я не знаю,
Мій брате єдиний,
Хто їй лихо заподіяв...
Я була дитина,
Я гралася, забавлялась;
А вона все в'яла,
Та нашого злого пана
Кляла-проклинала,
Та й умерла. А пан отой
Взяв догодувати
Мене малу. Я виросла
У білих палатах,
І не знала, що байстря я,
Що його дитина.
Він поїхав десь далеко,
А мене покинув.
І прокляли його люди,
Будинок спалили,
А мене... не знаю за-що,
Убили не вбили,
Тілько мої довгі коси
Остригли; накрили
Острижену ганчіркою,
Та ще й реготались;
Жиди навіть нечестиві
На мене плювали.
Отаке то, мій братіку,
Було міні в світі!
Молодого, короткого
Не дали дожити
Люди віку... Я умерла
Зімою під тином,
А весною процвіла я
Цвітом при долині, —
Цвітом білим, як сніг білим,
Гай возвеселила.
Люди — Боже мій! — зімою
В хату не пустили,
А весною, мов на диво,
На мене дивились;
Дівчаточка заквіччались,
І почали звати
Лілеєю-снігоцвітом;
І я процвітати
Стала в гаї, і в теплиці,
І в білих палатах...
Скажи ж міні, мій братіку,
Королевий цвіте:
На що мене Бог поставив
Цвітом на сім світі?

Щоб людей я веселила,
Тих самих, що вбили
Мене й матірь?! Милосердний,
Святий, Боже милий!..“
І заплакала лілея.
А цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно рожеву
На білеє, пониклеє
Личенько лілеї.

1846. 25. VII.
Київ.

„Не кидай матері!“.

„Не кидай матері!“ казали,
А ти покинула, втекла;
Шукала мати — не найшла,
Та вже шукати перестала:
Умерла плачучи. Давно
Не чуть нічого, де ти гралась;
Собака десь помандрувала,
І в хаті вибите вікно;
В садочку темному ягнята
У-день пасуться, а в-ночі
Віщують сови та сичі
І не дають сусідам спати.
І твій барвіночок хрещатий
Заріє богилою, ждучи
Тебе неквіччану — і в гаї
Ставочок чистий висихає,
Де ти купалася колись;
І гай сумує, похиливсь...
У гаї пташка не співає —
Й її з собою занесла;
В яру криниця завалилась,
Верба усохла, похилилась,
І стежечка де ти ходила,
Колючим терном поросла.
Куди полинула, де ділась?
До кого ти перелетіла?
В чужій землі, в чужій семьї
Кого ти радуєш? до кого,
До кого руки приросли?
Віщує серце, що в палатах
Ти роскошуєш, і не жаль
Тобі покинутої хати...
Благаю Бога, щоб печаль
Тебе до віку не збудила,
Щоб у палатах не найшла,
Щоб Бога ти не осудила,
І матері не прокляла!

1847.
Петербург, у цітаделі.

„Чого ти ходиш на могилу?“

„Чого ти ходиш на могилу?“
На-силу мати говорила:
„Чого ти плачеш ідучи?
Чого не спиш ти у-ночі,
Моя голубко сизокрила?“
— „Так, мамо, так!“...
І знов ходила,
А мати плакала ждучи.
Не сон-трава на могилі
В-ночі процвітає, —
То дівчина заручена
Малину сажає
І сльозами поливає,
І Господа просить,
Щоб послав він дощі в-ночі
І дрібниї роси,
Щоб калина прийнялася,
Роспустила віти:
„Може пташкою прилине
Милий з того світа;
Зовью йому кубелечко
І сама прилину,
І будемо щебетати
З милим на калині;

Будем Бога вихваляти,
Тихо розмовляти,
Будем в-купочці у-ранці
На той світ літати."
І калина прийнялася,
Віти роспустила,
І три літа на могилу
Дівчина ходила.
На четверте... Не сон-трава
В-ночі процвітає, —
То дівчина з калиною
Плаче розмовляє:
„Широкая, високая
Калино моя,
Не водою до схід сонця
Поливаная!
Широкиї сльози ріки
Тебе полили, —
Їх славою лукавою
Люди понесли.
Зневажають подруженьки
Подругу свою,
Зневажають червоную
Калину мою.
Калиночко червоная,
Світе мій ясний!
Повий мою головоньку,
Росою умий
І вітами широкими
Од сонця закрий!
В ранці найдуть мене люди,
Мене осміють;
Широкиї твої віти
Діти обірвуть."
В ранці рано на калині
Пташка щебетала;
Під калиною дівчина
Спала — не вставала:
Утомилось молодеє,
На віки спочило...
Встало сонце з-за могили,
Раділи люди встаючи;
А мати й спати не лягала,
Дочку вечерять дожидала
І тяжко плакала ждучи.

1847.

Петербург, у цітаделі.

Сонце заходить, гори чорніють.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну:
Лину я, лину, думу гадаю,
І нібі серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,
На синє небо, виходить заря.
Ой, зоре, зоре! — і сльози кануть.
Чи ти зійшла вже і на Украйні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули!

1847.

Орська кріпость.

Чи ми ще зійдемося знову.

Чи ми ще зійдемося знову,
Чи вже на віки розійшлись,
І слово правди і любови
В степи-вертепи понесли?
Нехай і так! Не наша мати,
А довелося поважати!
То-воля Господа!.. Годіть,
Смирітеся, молітесь Богу
І згадуйте один другого;
Свою Україну любіть,
Любіть її... во время люте,
В останню, тяжкую минуту
За неї Господа моліть!

1847.

Петербург, у цітаделі.

Минають дні, минають ночі.

Минають дні, минають ночі,
Минає літо; шелестить
Пожовкле листя; гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить;
І все заснуло, — і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже й не плачу й не сміюсь...

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

Не дай спати ходячому,
Серцем замірати,
І гнилою колодою
По світу валятись,
А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні, то проклинать
І світ запалити!

Страшно впасти у кайдани,
Умірать в неволі,
А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі,
І заснути на вік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого: однаково —
Чи жив, чи загинув...

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

1845. 21. XII.
Вьюнища.

Псалом Давидів CXXXVI.

На ріках круг Вавилона,
Під вербами в полі,
Сиділи ми і плакали
В далекій неволі,
І на вербах повішали
Органи глухії,
І нам стали сміятися
Едомляне злії.
„Роскажіть нам пісню вашу!
Може й ми заплачем;
Або нашу заспівайте,
Невольники наші!“

— „Якої ж ми заспіваєм
На чужому полі?
Не співають веселої
В далекій неволі.
І коли тебе забуду
Ієрусалиме, —
Забвен буду, покинутий,
Рабом на чужині;
І язик мій оніміє,
Висохне лукавий,
Як забуду помянути
Тебе, наша славо!
І Господь наш вас помяне,
Едомськії діти,
Як кричали ви: „Руйнуйте,
Руйнуйте, паліте
Сіон святий!“ Вавилоня
Дщере окаянна!
Блаженний той, хто заплатить
За твої кайдани!
Блажен, блажен! Тебе, злая,
В радості застане
І розібьє дітей твоїх
О холодний камень!

1845. 19. XII.
Вьюнища.

Тяжко—важко в світі жити.

Тяжко — важко в світі жити
Сироті без роду:
Нема куди прихилиться, —
Хоч з мосту та в воду!
Утопився б молоденький,
Щоб не нудить світом;
Утопився б, — тяжко жити,
І нема де дітись.
В того доля ходить полем,
Колоски збірає;
А моя десь, ледащиця,
За морем блукає.
Добре тому багатому:
Його люди знають;
А зо мною зострінуться —
Мов не добачають.
Багатого, губатого
Дівчина шанує;
Надо мною, сиротою,
Сміється, кепкує.

„Чи я ж тобі не вродливий,
Чи не в тебе вдався,
Чи не любив тебе щиро,
Чи з тебе сміявся?
Люби ж собі, моє серце,
Люби, кого знаєш!
Та не смійся надо мною,
Як коли згадаєш!
А я піду на край світа...
На чужій сторонці
Найду кращу, або згину,
Як той лист на сонці."

Пішов козак сумуючи,
Нікого не кинув.
Шукав долі в чужім полі,
Та там і загинув.
Умираючи дивився,
Де сонечко сяє...
Тяжко — важко умірати
У чужому краю!

(1840).
Петербург.

Маленькій Марьяні.

Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвіте,
Розвивайся, поки твоє
Серце не розбите,
Поки люди не дознали
Тихої долини!..
Дознаються — пограються,
Засушать та й кинуть.
А-ні літа молодиї,
Повиті красою,
Ні карії оченята,
Умиті сльозою,
А — ні серце твоє тихе
Добреє дівоче
Не заступить, не закриє
Неситиї очі, —
Найдуть зміі, та й окрадуть...
І тебе убогу
Кинуть в пекло... Замучишся
І прокленеш Бога.
Не цвіти ж, мій цвіте, новий,
Нерозвитий цвіте!
Зовянь тихо, поки, твоє
Серце не розбите!

1845. 20. XII.
Вьюнища.

Не гріє сонце на чужині.

Не гріє сонце на чужині,
А дома надто вже пекло;
Міні не весело було
Й на нашій славній Україні:
Ніхто любив мене, вітав,
І я хилився ні до кого,

Блукав собі, молився Богу,
Та люте панство проклинав,
І згадував літа лихії,
Погані давні літа,
Тоді повісили Христа. —
Й тепер не втік би син Марії!
Ніде не весело міні,
Та мабуть весело й не буде.
І на Украйні добрі люди, —
Отже такі й на чужині!
Хотілося б (та й то для того,
Щоб не робили Москалі
Труни із дерева чужого),
Аби хоч крихотку землі
Із за Дніпра мого святого
Святиї вітри принесли ..
Тай більш нічого! Так то. люди,
Хотілося б .. та що й гадать!
На що вже й Бога турбувать,
Коли по нашому не буде!

Орська кріпость.
1847.

Як-би ви знали, паничі.

Як-би ви знали, паничі,
Де люди плачуть живучи,
То ви-б елегій не творили
Та марне Бога-б не хвалили,
На наші сльози сміючись
За-що, не знаю, називають
Хатину в гаї тихим раєм:
Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились
Найперші сльози! Я не знаю,
Чи єсть у Бога люте зло,
Щоб у тій хаті не жило?
А хату раєм називають!
Не називаю її раєм
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом, край села:
Мене там мати повила
І повиваючи співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину; в тім гаю
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, — ніколи
І помолитись не дають.
Там матірь добрую мою,
Ще молодую, — у могилу
Нужда та праця положила;
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині... а ми
Розлізлися межи людьми,
Мов мишенята. Я до школи
Носити воду школярам,
Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм поголили,
А сестри... Сестри? Горе вам,
Мої голубки молодиї!
Для кого в світі живете?
Ви в наймах виросли, чужиї,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете.
Міні аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села.
Такиї, Боже наш, діла
Ми творимо у нашім раї
На праведній Твоїй землі!
Ми в раї пекло розвели;
А в Тебе другого благаєм.
З братами тихо живемо,
Лани братами оремо,
І їх сльозами поливаєм.
А може й те ще... Ні, не знаю,
А так здається — сам єси...
(Бо без Твоєї, Боже, волі,
Ми б не нудились в раї голі!)
А може й сам на небеси
Смієшся, батечку, над нами,

Та може радишся з панами,
Як править миром?! Бо дивись:
Он гай зелений похилився,
А он з-за гаю виглядає
Ставок, неначе полотно,
А верби геть по-над ставом
Тихесенько собі купають
Зелені віти... Правда, рай?
А подивися та спитай,
Що там твориться у тім раї!
Звичайне, радість та хвала
Тобі єдиному святому,
За дивниї Твої діла...
Отим-бо й ба! Хвали — нікому,
А кров, та сльози, та хула, —
Хула всьому! Ні, ні! Нічого
Нема святого на землі!
Міні здається, що й самого
Тебе вже люди прокляли...

1850.
Оренбург.

І виріс я на чужині.

І виріс я на чужині,
І сивію в чужому краї,
То одинокому міні
Здається—кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро
Та наша славная країна.
Аж бачу, там тільки добро,
Де нас нема. В лиху годину,
Якось недавно довелось
Міні заїхать в Україну,
У те найкращеє село, —
У те, де мати повивала
Мене малого, і в-ночі
На свічку Богу заробляла;
Поклони тяжкиї бьючи,
Пречистій ставила, молила,
Щоб доля добрая любила
Її дитину... Добре, мамо,
Що ти зарані спать лягла!
А тоб ти Бога прокляла
За мій талан.

Аж страх погано
У тім хорошому селі:
Чорніше чорної землі
Влукають люди; повсихали
Сади зелені; погнили
Біленькі хати, повалялись;
Стави бурьяном поросли.
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли, —
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть.
. . . . . .
І я, заплакавши. назад
Поїхав знову на чужину.
І не в однім отім селі,
А скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві. Гинуть гинуть
У ярмах лицарські сини,
А препоганиї пани
Жидам, братам своїм хорошим,
Остатні продають штани...
. . . . . .

Погано дуже, страх погано
В отсій пустині пропадать;
А ще поганше на Украйні
Дивитись, плакать, — і мовчать.
А як не бачиш того лиха,
То скрізь, здається, любо, тихо,
І на Україні добро;
Між горами старий Дніпро,
Неначе в молоці дитина,
Красується, любується
На всю Україну,
А по-над ним зеленіють
Широкиї села;
А у селах у веселих
І люди веселі.

Воно б, може, так і сталось,
Як-би не осталось
Сліду панського в Украйні!...
. . . . . .

1848.
Кос-Арал.

Не так тії вороги.

Не так тії вороги,
Як добриї люди—
І окрадуть жалкуючи,
Плачучи осудять,
І попросять тебе в хату,
І будуть вітати,
І питать тебе про тебе,
Щоб потім сміятись,
Щоб з тебе сміятись,
Щоб тебе добити.
Без ворогів можна в світі
Як небудь прожити,
А ці добрі люди
Найдуть тебе всюди,
І на тім світі, добряги,
Тебе не забудуть!

1848.
Кос-Арал.

Молитви.

I.

Царям, всесвітнім шинкарям —
І дукачі, і таляри,
І пута кутиї пошли!
Робочим головам, рукам,
На сій окраденій землі
Свою Ти силу низпошли!
Міні-ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердешний рай,
І більш нічого не давай!

1860. 24. V.
Петербург.

II.

Царів, кровавих шинкарів,
І пута кутиї окуй,
В склепу глибокім замуруй!
Трудящим людям, всеблагий,
На їх окраденій землі
Свою Ти силу нізпошли!
А чистих серцем—коло їх
Постав Ти ангели свої,
Щоб чистоту їх соблюли!
Міні ж, о Господи, подай
Любити правду на землі
І друга щирого пошли!

1860. 25. V.

III.

Злоначинающих спини,
У пута кутиї не куй,
В склепи глибокі не муруй!
А доброзиждущим рукам
І покажи і поможи,
Святую силу нізпошли!
А чистих серцем? – Коло їх
Постав Ти ангели свої
І чистоту їх соблюди!
А всім нам вкупі на землі
Единомисліє подай,
І братолюбіє пошли!

1860. 27. V.

IV.

Тим неситим очам,
Земним богам, царям—
І плуги й кораблі,
І всі добра землі,
І хвалебні псалми—
Тим дрібненьким богам!
Роботящим рукам,
Роботящим умам—
Перелоги орать,
Думать, сіять, не ждать
І посіяне жать—
Роботящим рукам.

Добросердним, малим,
Тихолюбцям святим,
Творче неба й землі,
Долгоденствіє їм
На сім світі, – на тім
Рай небесний пошли!
Все на світі не нам,
Все богам тим, царям!
І плуги й кораблі,
І всі добра землі,
Моя любо, а нам—
Нам любов між людьми!

1860 31 V.
Петербург.

Минули літа молодиї...

Минули літа молодиї...
Холодним вітром од надії
Уже повіяло. Зіма!
Сиди один в холодній хаті:
Нема з ким тихо розмовляти,
А-ні порадитись,—нема,
А-нікогісінько нема!
Сиди ж один, поки надія
Одурить дурня, осміє,
Морозом очі окує,
А думи гордиї розвіє,—
Як ту сніжину по степу...
Сиди ж один собі в кутку,
Не жди весни,—святої долі!
Вона не зійде вже ніколи
Садочок твій позеленить,
Твою надію оновить,
І думу вольную на волю
Не прийде випустить... Сиди—
І нічогісінько не жди!...

1860. 18. X.
Петербург

Розрита могила.

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За-що тебе сплюндровали,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?

— „Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Своїх діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,—
Панувала і я колись
На широкім світі.
Панувала... О, Богдане,
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір
На свою Вкраїну,
Що колишучи співала
Про свою недолю,
Що співаючи ридала,
Виглядала волю!...
Ой, Богдане, Богданочку!
Як би була знала—
У колисці б придушила,
Під серцем приспала!
Степи мої запродані
Жидові, Німоті;
Сини мої на чужині,
На чужій роботі;
Дніпро. брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває.
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає...
А тим часом перевертні
Нехай підростають,

Та поможуть Москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку знімати!
Поспішайте ж, недолюдки,
Матірь катувати!“
На четверо розкопана
Розрита могила...
Чого вони там шукають?
Що там схоронили
Старі батьки?
— Ех, як би то,
Як би то знайшли те, що там
схоронили, —
Не плакали б діти, мати не журилась...

1843. 9. X.
Березань.

Міні однаково.

Міні однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько міні!

В неволі виріс між чужими,
І не оплаканий своїми,
В неволі плачучи умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
І не помяне батько з сином,
Не скаже синові: „Молись,
Молися сину: за Вкраїну
Його замучили колись“.

Міні однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково міні,
Як Україну злиї люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково міні!

1847
Петербург, у цітаделі.

Вечір.

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.
Семья вечеря коло хати;
Вечірня зіронька встає;
Дочка вечерять подає...
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.
Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло-все... Тілько дівчата
Та соловейко не затих.

1847.
Петербург, у цітаделі.

Не завидуй багатому.

Не завидуй багатому: багатий не має
Ні приязні, ні любови, - він все те наймає;
Не завидуй могучому, бо той заставляє;
Не завидуй і славному: славний добре знає,
Що не його люди люблять, а ту тяжку
славу,
Що він кровью та сльозами виллє на забаву.
І молоді, як зійдуться, то любо та тихо,
Як у раю, а дивишся — ворушиться лихо...
Не завидуй же нікому, дивись кругом себе:
Нема раю на всім світі, хіба що на небі!

1845. 4. X.
Миргород.

І золотої й дорогої.

І золотої й дорогої
Міні, щоб знали ви, не жаль
Моєї долі молодої.
А иноді така печаль
Оступить душу — аж заплачу!
А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі:
Мов одірвалось од гіллі,
Одно — однісіньке під тином
Сидить собі в старій ряднині...
Міні здається, що се я,
Що це ж та молодість моя;
Міні здається, що ніколи
Воно не бачитиме волі,
Святої воленьки! Що так
Даремне, марне пролетять
Його найкращії літа;
Що він не знатиме, де дітись
На сім широкім вольнім світі,
І піде в найми, і колись,
Щоб він не плакав, не журивсь,
Щоб він де-небудь прихилився, —
То оддадуть у москалі...

1849.
Кос-Арал.

З а п о в і т.

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, — було чути,
Як реве ревучий!
Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу, — отоді я
І лани і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися. А до того —
Я не знаю Бога!
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою злою кровью
Волю окропіте!
І мене в семьї великій,
В семьї вольній, новій,
Не забудьте помянути
Незлим тихим словом!

1845. 25. XII.
Переяслав.

ПРИМІТКИ РЕДАКЦІЇ.

1. **Фредерик Містраль**, або як його звуть — „провансальський Шевченко", народився 8/IX 1830 р., помер під час теперішньої війни. Подібний до Шевченка ролею, яку він відограв у відродженню Прованса („Французької України"). „В мене ніколи не було иншого бажання, як врятувати провансальску мову й прославити мій нарід за допомогою поезії". Провансальска мова, занедбана, — як до Шевченка була занедбана українська, — творчостю Містраля відновилася до нового життя, і нині сю мову й письменство вивчають не лише в Провансі та Франції, але і в університетах Німеччини (Гайдельберг, Галле, Фрейбург, Мюнстер); Англії (Лондон, Оксфорд, Кембридж); Чехії (Прага); Юго-Славії (Грац); в Америці засновано коло 20 катедр для вивчення новопровансальської мови і письменства.

На вкраїнській мові є перекладені його „Спогади та оповідання" („Літ.-Наук. Вістник" 1912 р.).

2. **Афанасьєв-Чужбинський О. С.** – (1817—1875) — український поет і етнограф, народ. в Лубенському пов. (Полтавщина). Твори свої у 1855 р. видав окремою збіркою „Що було на серці". Відомий своїми етнографичними нарисами, які складають 2 томи.

3. **Максимович Михайло** — (1804—1875) — визначний український етнограф, що перший цілком серьозно поставився до народньої поезії. Переклав на гарну українську мову „Слово о полку Игоревѣ", видане у Київі у 1857 році.

4. **Кониський Олександер** — (6/VII 1836—23/XI 1900) — народився на Черниговщині. Визначний український діяч та письменник. Багато працював коло народньої освіти, змагався з заборонами, що тяжили на українській мові. В 60 р.р. за „украинофильство" його було засланo у Тотьму, а потім у Вологду. Кониський був ініціатором заснування „Науковаго т-ва ім. Шевченка у Львові".

5. **Кулик Василь** — народився біля Полтави в с. Ковалівці, де й помер в кінці 1870 р. на 40 році життя. Почав друковати свої твори в 1861 році.

6. **Леся Українка** (Лариса Петровна Косач-Квітка, — (1872—1913) — донька відомої української письменниці Олени Пчілки, сестри Михайла Драгоманова. Найбільший поет та драматург України. Почала писати у 1884 р. 12-ти літнього дівчинкою. Ще не всі її твори видруковані окремими книжками.

7. **Самійленко Володимир** – народився 22/I 1864 р. в Сорочинцях, Миргород. повіту (на Полтавщині). Вславився своїми поезіями, які було видруковано в збірникові „Україні". (Львов. 1906).

8. **Стешенко Іван** — народився в Полтаві в р. 1873. Крім поезій оригінальних робив переклади й ин. За часів Центральної Ради був Міністром освіти Української Народньої Республіки. Забито злодіями на Полтавщині влітку 1918 р.

9. **Старицька-Черняхівська Людмила** — народ. р. 1868 у Київи, донька відомого укр. письменника Михайла Старицького. Крім поезій, перекладів, критичних статей, вона відома, як драматург: „Гетьман Дорошенко" — найкраща історична п'єса, що нині йде на вкраїнській сцені

10. **Олесь О.** (псевдоним). Народився 23/XI 1878 р. на Харьківщині. Оден з найкращих поетів України. Досі видано 5 томів його поезій.

11. **Стах Петро** — новий псевдоним старого поета і драматурга. Народився р. 1876.

ЗМІСТ.

Стор.

І. **Від Редакції** III

II. Статті:

1. **В. Доманицький:** Життя Т. Шевченка . . 1
2. **А. Луначарський:** Великий Народній поет. 15
3. **В. Щепотьєв:** Про творчість Шевченка . 31
4. **Д. Ткаченко:** Жіноча доля в творах Шевченка 53
5. **Д. Пісочинець:** Дитячий вік Шевченка і діти в його творах 62

III. Вірші, присвячені пам'яти Шевченка:

1. **О. Афанасьєв-Чужбинський:** Т. Шевченкові—„Гарно твоя кобза грає" . . . 73
2. **М. Максимович:** На похорон Шевченка—„Сподівалися Шевченка.." 73
3. **О. Конiський:** На смерть Шевченка—„Вийшов місяць на могилки..." . . . 74
4. **В. Кулик:** На смерть Шевченка—„Поховали .. тихесенько Україна плаче.." . 75
5. **Л. Українка:** На роковини Шевченка—„Колись нашу рідну хату..." 75
6. **В. Самійленко:** На роковини смерти Шевченка „Умер поет!" 76
7. **Л. Українка:** На роковини—„Не він один ії любив..." 76
8. **В. Самійленко:** „Українська мова" . . . 77
9. **І. Стешенко:** Т. Шевченко—„Я знав забутий пишний край..." 77
10. **П. Конопацький:** „На Чернечій горі" . . 77
11. **Л. Старицька-Черняхівська:** „Без свічок, без кадил.." 79
12. **О. Олесь:** „На нивах зелених" 80
13. **П. Стах:** „Сонце сходить .." 80

Стор.

IV. Вибрані твори Т. Шевченка.

1. Думи моі, думи моі 81
2. Н. В. Гоголю („За думою дума роєм вилітає") 82
3. Суботів 82
4. Сон („У всякого своя доля") 83
5. Кавказ 87
6. Посланіє до земляків 90
7. Лілея 92
8. „Не кидай матері" 93
9. „Чого ти ходиш на могилу". (Калина) . 93
10. „Сонце заходить, гори чорніють" . . . 94
11. „Чи ми ще зійдемося знову" 94
12. „Минають дні, минають ночі" 95
13. Псалом Давидів CXXXVI („На ріках круг Вавилона") 95
14. „Тяжко важко в світі жити" 96
15. Маленькій Марьяні 95
16. „Не гріє сонце на чужині" 96
17. „Як би ви знали паничі" 97
18. „І виріс я на чужині" 98
19. „Не так тії ворогі" 99
20. Молитви 99
21. „Минули літа молодії 100
22. Розрита могила 100
23. „Міні однаково" 101
24. Вечір 101
25. „Не завидуй багатому" 101
26. „І золотої й дорогої" 102
27. Заповіт 102

V. **Редакційні примітки** 103

VI. **Зміст** 104

Додаток: портрет Т. Шевченка.

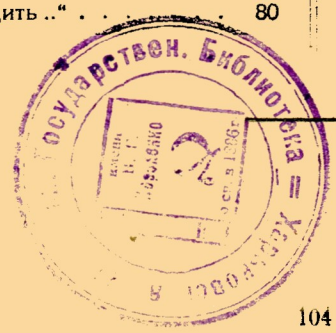

Харьковская Центральная Государствен. Библиотека